DE NIEUWE STEM

1

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
TWAALFDE JAARGANG / JANUARI 1957

AAN DE ABONNEES

In aansluiting op onze mededeling in het decembernummer van 1956 hebben wij het genoegen u te berichten, dat de exploitatie van het maandblad *De Nieuwe Stem* met ingang van 1 januari 1957 zal worden voortgezet door Van Loghum Slaterus' Uitgevers Maatschappij N.V. te Arnhem.

Directie
N.V. Wereldbibliotheek

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J B. CHARLES / JAN ROMEIN / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM / *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaarabonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: VAN LOGHUM SLATERUS' UITG. MIJ. N.V.
Velperweg 143 C, Arnhem
Giro 836600

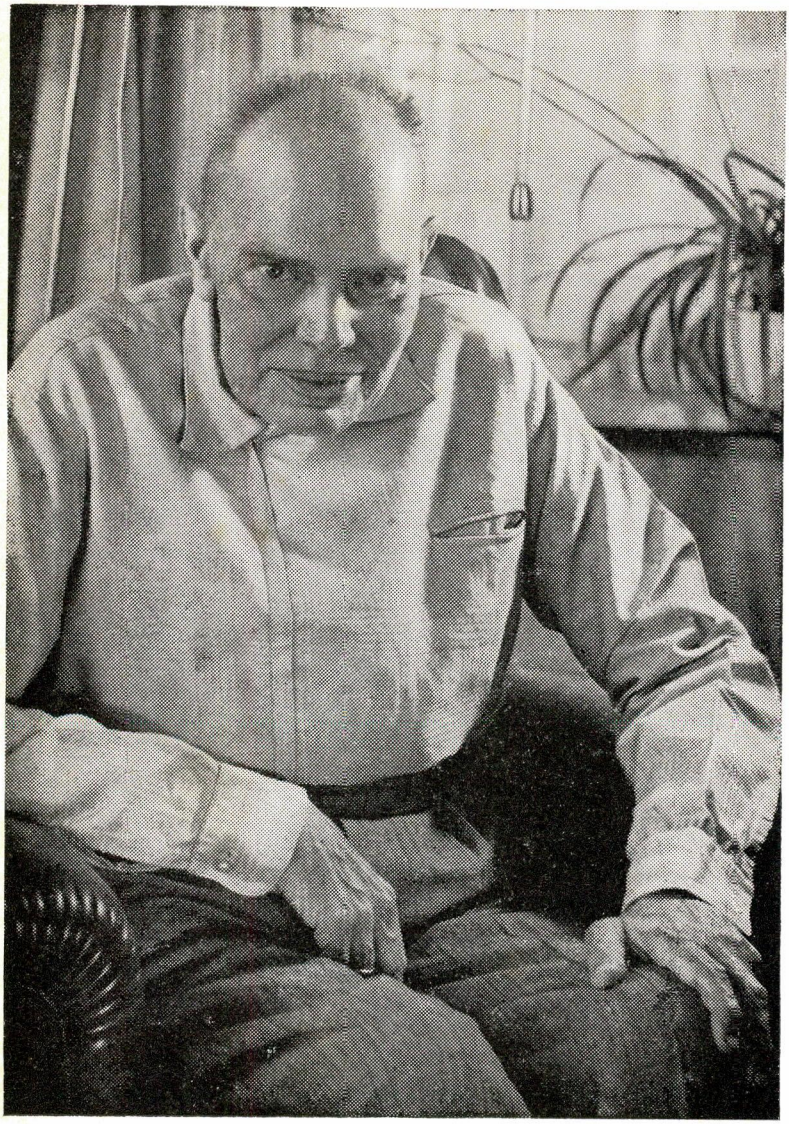

DR J. SUYS †

Tot onze grote droefenis is op 22 december 1956 van ons weggenomen onze redacteur dr. J. Suys. In een der volgende afleveringen zal hij uitvoeriger dan in dit nummer mogelijk was, herdacht worden.

DE REDACTIE.

Catharina van der Linden

VÓÓR DE BERENJACHT

1

ik loop langs de weg
van walrustand
naar het middelpunt toe
het punt waar alles stilstaat.

ik loop over de brug
van rendiergewei
naar de overkant
van mijn gedachten,
van de wensen van gisteren
naar de hoop van morgen.

ik klim langs het knetterend
noorderlicht
naar de geestenzee
naar de sterkste man
van mijn voorgeslacht toe,
en vraag hem om raad.

2

ik lig te slapen
maar ik ben klaarwakker.

ik lig op mijn slee
en volg het spoor van de grote beer
met mijn gedachte.

de honden grommen en bijten
om mij heen.
zij wachten op het kommandosein
van de zweep.

ik volg het spoor
tot het open water.
nu moet ik mijn kajak nemen.
daarginder
daar is hij.

de honden grommen en bijten elkaar
uit lust om te hollen.
zij ruiken mijn beer,
zij volgen de bewegende punt
van mijn gedachte.

ik laat de zweep
in mijn handen knallen
en ga overeind zitten.
dan stap ik in de kajak van de slaap.

3

als ik morgen de beer heb gevangen
zullen de borsten van mijn kleine vrouw
zwellen van trots,
maar met een meisjesachtig gebaar
zal zij zich verontschuldigen
en tegen de buurvrouwen zeggen:
och, mijn man heeft een beer gevangen,
hij was niet op jacht
o nee,
hij heeft hem vanuit zijn kajak gedood.
hij zag hem op een ijsschol staan,
hij kwam hem toevallig tegen.
het was maar een kleine beer,
een heel kleine
onogelijke beer.

en onder hun half gesloten oogleden
zullen zij met bewondering naar mij zien,
en met verrukte handen
het vel komen bestrijken.

N. A. Donkersloot

IS DE DERDE WEG DE GEVAARLIJKSTE?*)

Sterke emoties hebben zich door de jongste gebeurtenissen, door het aan Hongarije begane Russische onrecht, van ons volk meester gemaakt, sterke emoties zich uitend in felle verontwaardiging, in diepe deernis, in grote hulpvaardigheid, ook in machteloze woede, ook in haat, en in onderling wantrouwen en in aggressiviteit. Wij hebben de vluchtelingen uit Hongarije zien komen. Tot voor kort konden wij in de propagandablaadjes de foto's bewonderen met de lachende Hongaarse vakantiekinderen en de stralende Stachanow-arbeiders of hoe zulke arbeidskampioenen heten mogen. Nu hebben wij ze over de grens zien komen, misschien dezelfden, met enkel hun kartonnen dozen en volgestopte kussenslopen onder de arm en over de schouder, en de doorgemaakte verschrikking voor het leven in het gelaat gegrift. Een gevoel van machteloosheid maakt zich daarbij van ons meester, omdat wij machteloos staan tegenover het onrecht, en dat gevoel wordt er al spoedig een van machteloze woede om mateloze ellende en mateloos onrecht waar wij niets tegen kunnen doen. Maar daarbij ben ik ook reeds aangeland bij de gevaren die uit de nieuwe duistere politieke wereldsituatie ontstaan en over de vraag wat wij tegen die gevaren moeten en kunnen doen.

Een bekend socialistisch predikant schreef in een brief dat ketterjagerij op het ogenblik het summum van menselijkheid en trouw aan de democratie schijnt te zijn. Hoe komen wij de inzinking in ons democratisch peil te boven, hoe overwinnen wij de aggressieve instinten die in ons opsteken? Landgenoten die lang in Amerika hebben gewoond wijzen ons erop, hoe daar door de McCarthycampagnes lange tijd het gehalte der openbare democratische discussie heeft geleden en de democratische kritiek werd verzwakt, omdat men er zich steeds meer voor wachtte onafhankelijke en afwijkende meningen uit te spreken. Wij zullen ons daaraan hebben te spiegelen. Want wat is democratie anders dan een zo zuiver mogelijk bevorderen van zo zuiver en rechtvaardig mogelijke menselijke verhoudingen, niet het minst door openbare zelfkritiek, en met vooropgaande eerbied voor elkanders

*) Rede gehouden op de bijeenkomst van de Landelijke Onafhankelijke Contactcommissie voor Vredeswerk in Bellevue te Amsterdam op 27 november 1956.

overtuiging en bovenaanstaand eerbied voor het leven! Hoe leveren wij als volk een vruchtbare bijdrage hiertoe voor de toekomst en een voorbeeld voor de komende generatie?

Verontwaardiging en machteloze woede slaan licht om in een aggressieve woede die ons tenslotte in een oorlogspsychose storten gaat en het oorlogsgevaar in een angstwekkend cumulatieve werking verhoogt. Er is gezegd dat het geweld drakentanden zaait. En inderdaad is niet alleen de Russische dreiging toegenomen en lijkt het eerste woord weer aan het Russische militairisme en aan de Russische angst die een hoofdfactor in de Russische aggressiviteit is.

Als weerslag op de Russische dreiging neemt ook de Westerse aggressiviteit toe. Onze eigen mentaliteit is meer oorlogsrijp dan in 1945 en in 1950. Wij zien onderling elkander zelfs al dreigender aan dan te voren. Ook de Derde Weg staat weer aan scherpe aanvallen en verdachtmaking bloot. Men beschuldigt ons dat wij ons achter afkeuring over Engeland en Frankrijk zouden verschuilen om de afkeuring over Rusland te temperen, men verwijdt ons lafheid, gemis aan moed tot kiezen, tot politieke onbetrouwbaarheid toe.

Wij willen de zaken zo zuiver en zo duidelijk mogelijk stellen en maken aanspraak op hetzelfde bij hen die ons beoordelen. Ik wil daarom de klachten en aanklachten die er tegen de Derde Weg gehoord worden nagaan. Let de Derde Weg te scherp op de fouten van het Westen en te weinig op die van het Oosten?

Een veel gehoorde klacht over de Derde Weg die wij in kranten aantreffen is: De aanhangers van de Derde Weg lijden aan een dwangneurose die hen doet aanvliegen op elke fout die zich in het Westen voordoet. Laat ons de klacht splitsen: doèn er zich fouten in het Westen voor? Ik neem aan dat ook zij die de Derde Weg niet aanhangen, dit niet ontkennen. Maar zij zeggen: right or wrong, wij zijn toch right ook als wij wrong zijn, want wij weten er een die veel erger wrong is dan wij ooit kunnen zijn, immers Rusland. Mogen wij het ook anders beantwoorden? De vraag klinkt schuchter want het is in Nederland niet gemakkelijk meer vandaag aan de dag om anders te denken dan de meerderheid. De democratische grondgedachte van het recht van de minderheidsmening slinkt er zienderogen, althans in het omgangsleven.

Onze mening is dat wij in het westen het hoogste belang hebben bij de zelfkritiek. Het is onze kracht dat wij onszelf aan kritiek onderwerpen, wat geen dictatuur doet en wat een hoofdkenmerk is der democratie. Wij zijn uiterst gevoelig voor de fouten van het Westen en wij

zullen dat moeten blijven, wij zijn het denkelijk nog te weinig; het is een kenmerk van de democratie dat zij niet kieskeurig genoeg kan zijn, want haar behoud hangt van haar middelen af, zij staat en valt daarmee. Wij zijn dubbel gevoelig voor de fouten die de democratie maakt òmdat het de democratie is, en als de democratie sterk is en zuiver, dan is zij tegen die kritiek bestand, dan verlangt en verwacht en verwerkt zij die kritiek uit hoofde van haar wezen, en als zij die niet verdraagt en niet verwerkt, dan zou dat erop wijzen dat zij niet sterk en niet zuiver genoeg is. De verwaarloosde splinter in het oog der democratie is voor het welzijn van de wereld op zijn minst even gevaarlijk als de overduidelijke balk in dat der dictatuur. Wij zullen daarom iedere maal verontrust moeten zijn als de democratie in de middelen en de keuze van haar bondgenoten niet kieskeurig is. Wij zeggen niet dat Nassir deugt, als wij ontsteld zijn dat Eden als het erop aan komt de Verenigde Naties aan zijn laars lapt. Hoe kunnen wij ons op hoog ontwikkelde democratieën als Engeland en Frankrijk verlaten met de feiten en doden van Suez en Algerië voor ogen?

Wij zullen niet nalaten elke dictator een dictator te blijven noemen, of hij Nassir heet of Tito of Franco, ook al ontvangt deze hoge onderscheidingen van de Paus. Wij zullen Nassir niet verschonen of vermooien. Wij ontkennen niet dat Egypte Israël het leven niet gunt. Maar wij zien in Engeland en Frankrijk daarom nog geen verdedigers van de kleine naties. Wel zien wij met ontsteltenis en verontrusting dat op dreigende momenten elk land op zijn beurt zich aan het gezag van de Verenigde Naties onttrekt, dat deed Amerika in Korea, dat doen Engeland en Frankrijk in Egypte, en het verhindert de Verenigde Naties een wereldgezag te worden, zoals als direct resultaat van de Engels-Franse aanval in Azië terstond is gebleken waar het vertrouwen in de westerse landen er zeer door is geschokt of de kansen op het ontstaan van dat vertrouwen weer sterk zijn gedaald. Dat men daar zo weinig rekening mee houdt, komt doordat de westerse landen zich toch als de kern en liefst als de eigenlijke Verenigde Naties beschouwen. Behalve moreel verzwakt deze opvatting het Westen ook politiek, want het bemoeilijkt een Nehru in zijn streven om in Azië een tegenwicht te vormen tegen het opdringen van communistische dictaturen.

Wij zijn verontrust zo vaak de democratie meer op politiek dan op beginsel lijkt en het laat ons geen rust als er ondemocratische regimes in het democratische defensiestelsel passen, een Franco wel terwijl een Nassir niet in onze kraam te pas komt, want wij willen op de demo-

cratieën bouwen en vertrouwen, zo veeleisend zijn wij en moeten wij zijn. Nog afgezien van de beginselvastheid blijft het een pijnlijke vraag wat het Westen sinds de oorlog in het verre Oosten aan moreel crediet heeft gewonnen tegenover het Russische opdringen in Azië, en wie niet over de principiële waterdichtheid wil horen komt voor de vraag te staan naar de politieke verstandigheid en de vruchten van de samenwerkingen met Synghman Rhee, Bao Dai en Sjiang Kai Sjek. Het was De Kadt die Israël de enige democratische staat in Azië noemde. Wij moeten de democratie blijven bezweren het noblesse oblige te verstaan. Wij moeten iedere keer dat wij zeggen: de vrije wereld, beseffen welke hoogste en uiterst strenge eisen dat stelt, en dat men het nooit als slogan in de mond kan nemen omdat het een zwaar en moeilijk hoog te houden goed geldt dat dagelijks ons volledige moreel moet mobiliseren.

Volgende klacht tegen de Derde Weg: het zijn de mensen die niet willen kiezen, die ziende blind niet willen begrijpen in welk kamp ze thuis horen. Men is letterlijk woedend op iedere publicatie en iedere spreker die zich niet volledig aan het zwart-wit schema onderwerpt. Men eist van ons: spreek je eindelijk duidelijk uit. Wij doen vanouds niet anders. Niet voor een zwart-wit schema maar voor onze eigen keus en overtuiging. Het spreekt vanzelf dat wij een democratie als de Amerikaanse, ook al is deze een democratie met sterke machts- en belangeninslag, toch onvoorwaardelijk verkiezen boven een Russische dictatuur, want van de Amerikanen kunnen wij ons altijd nog veel meer vrijheid dan onvrijheid beloven en van de Russen geen enkele vrijheid, met de gevolgen van een bezetting door hen zijn deportatie en het leven gemoeid. Wij laten geen twijfel over het verschil bestaan. Ik moet er bovendien niet aan denken, dat, als de Russische troepen komen, het bovendien nog Oost-Duitsers zouden blijken te zijn, omdat men Duitsers het meest geschikt voor ons vond, daar zij al ervaring van ons hebben, en wij van hen. Ik zou nog overgelukkig zijn mij aan Amerikaanse soldaten te mogen ergeren en gespaard te blijven voor Russische en Duitse. Alleen blijft men allang nergens meer voor gespaard, als het eenmaal zo ver is.

Die keus is geen probleem. Maar het gaat om een veel moeilijker keuze: wat doen wij om oorlog te voorkomen? Zijn onze middelen daartoe doeltreffend of kunnen zij ook noodlottig worden? Wat kan ons redden voor het wereldonheil? Men zal het met ons eens zijn, dat er geen groter vraag is, geen vraag die groter inspanning waard is van alle krachten en alle overwegingen dan deze, geen vraag waarvoor zo-

zeer niets dat in aanmerking kan komen verwaarloosd mag worden. Het zal nodig zijn om daarvoor alle mogelijkheden die in aanmerking komen in onderzoek te nemen, als het eens zou kunnen zijn dat er nog meer en andere middelen bestonden dan de H-bommen en de atoombommen en de napalmbommen en de brysantbommen en de fosforbommen; te onderzoeken of er behalve al deze variaties van een en hetzelfde destructiemiddel, de gewelddadige vernietiging (in godsnaam blijvende speuren, omdat men quia absurdum tot het uiterste en tot het laatste moèt blijven speuren) nog andere middelen dan het geweld en de gewelddreiging zouden kunnen dienen tot het ene doel, het universele onheil van de wereldondergang te verhoeden, door een mensdom ten leven geroepen, dat zichzelve ten dode doemt.

De Derde Weg is de korte naam voor het niet aflatend streven om naar het gebruik van alle overige middelen dan dat van het geweld te blijven zoeken en er geen te verwaarlozen en de geringste kans niet te missen, omdat men ook bijna zonder hoop alles moet blijven ondernemen wat tot onze redding zou kunnen bijdragen. Om deze afwijking van de rechte leer van de atoombom heet men de aanhangers van de Derde Weg vaak *fellow-travellers.* Met het goed-Nederlandse woord fellow-traveller bedoelt men meeloper of handlanger van Moskou. Het is dus niet slechts als tot nog toe een klacht maar een aanklacht tegen de Derde Weg. Het is de gemakkelijkste manier om zich van een anders overtuiging af te maken, door hen voor te stellen als halve of krypto-communisten. Wanneer men als de Derde Weg op de grondslag staat van democratie en geestelijke vrijheid en deze uitsluitend dient, is het menselijk zich kwaad te maken over een aantijging die het omgekeerde van ons maakt dan waar wij ons in dienst van hebben gesteld. Maar zulk kwaadmaken is tijdverlies en wij moeten het aan het fatsoen of het onfatsoen van de kranten overlaten of men ons met deze leugen wil blijven bestrijden. Het kost moeite zich van verdachtmaking weinig of niets aan te trekken en als levenslang tegenstander van alle dictatuur zich in de krant voor een heimelijk aanhanger van dictatuur te zien uitgemaakt, maar men kan over geen leugens gaan tobben, alleen omdat ze in oplagen van honderdduizend exemplaren gedrukt worden. Men kan er alleen over gaan tobben, of er mensen mee worden afgehouden van een bruikbare gedachte. En wij moeten tot de mensen gaan met de gedachte dat géén middel onbeproefd, ononderzocht mag blijven dat tot redding van de vrede, tot verhoeden van oorlog kan dienen. Want de Derde Weg vraagt de aanhoudende aandacht voor alle andere verwaarloosde en achtergebleven middelen

voor de vrede dan de gewelddreiging en de superbewapening. Sommigen in de Derde Weg-beweging sluiten het geweldmiddel als uiterste noodzaak niet uit, anderen achten het geweld buiten een uiterste minimummarge nooit zedelijk verdedigbaar, allen zijn overtuigd dat het alleruiterste moet worden gedaan om alle middelen die tot vrede kunnen voeren te trachten te ontdekken en in het werk te stellen. Niemand kan van ons eisen dat wij ons onvoorwaardelijk achter de atoombom scharen, en een aantal onder ons, tot Kerk en Vrede of Quakers behorend, wijzen de geweldmiddelen onvoorwaardelijk af.

De leiding van de Derde Weg heeft zich in de loop van de jaren consequent onthouden van het tekenen van manifesten in gemengd gezelschap als bijv. van de Vredesraad waarvan het ontwapeningsstreven kennelijk afhankelijk is van het Russische machtsblok, en de Derde Weg zal dit blijven doen. Er is intussen juist veel te doen geweest over de ernstige verklaring waarin men in een gemengd gezelschap van linkse socialisten en vrijzinnigen ook leiders van de Derde Weg naast enkele communisten heeft aangetroffen, wat met de bovengenoemde gedragslijn in strijd lijkt maar op een lacune in het overleg berustte, waarbij in dit geval tenminste die communistische ondertekenaars door hun afschuw van Ruslands optreden in Hongarije uit te spreken een stap deden in de richting van onafhankelijkheid, maar toch ook in dit geval een verwarring is bevorderd die in de toekomst evenals in het verleden consequent vermeden zal moeten blijven. Want de Derde Weg wenst haar volledige onafhankelijkheid en haar onvoorwaardelijk democratische karakter tenvolle te handhaven en aan haar verdachtmaking geen enkele andere kans te geven dan die uit kwaadwilligheid voortkomt.

De Derde Weg roept op tot alle middelen waardoor het oorlogsgevaar kan worden verminderd en beproefd kan worden de aggressiviteit systematisch te bezweren. De Derde Weg zet dit voort, nu op dit ogenblik de mogelijkheid ertoe weer veel kleiner lijkt geworden. Bij de oprichting in 1950 leken die mogelijkheden ook bijzonder klein en hield men het streven van de Derde Weg vrij algemeen voor zinloos. Daarna is men in de practische politiek na de dood van Stalin even vrij algemeen op de derde weg gekomen althans wat het geloof in de mogelijkheden van overleg betreft maar bij gelijkblijvende wapendreiging. Men zweeg er liever over dat de Derde Weg altijd had bepleit, wat nu mogelijk leek. Echter niet bleek. Want de terugslag is gekomen door de vreselijke wijze waarop Rusland de radicale bevrijdingspoging, in Hongarije gedaan, heeft neergeslagen. Heeft de poli-

tiek van de derde weg daarmee nu zonneklaar haar onbruikbaarheid bewezen? Twee zaken wijzen op het tegendeel. De inwendige beroering in de Russische satellietlanden, waardoor men het ene na het andere als voorheen Zuid-Slavië deed, de weg ziet opgaan naar een grotere mate van betrekkelijke nationale vrijheid, ziet er uit als een proces dat niet meer te keren is en waarin Hongarije een verder doorgeschoven stadium dan Polen vertegenwoordigt dat Rusland bloedig en verraderlijk heeft gekeerd maar niet meer geheel en al tot de vorige staat van zaken terug kan werpen. Wel leeft de vrees in ons dat het stalinisme weer de overhand krijgt op de toenaderingspolitiek van de laatste jaren, en zeker moet men vrezen dat de ontspanning volledig teniet gedaan is, maar toch zal deze op de duur weer moeten worden bereikt, voordat het gevaar van een algemene oorlog niet meer te keren valt.

Er zijn nog altijd maar drie wegen, de eerste is die van de preventieve oorlog die ons aller ondergang zou worden, de tweede is die van de preventieve wapendreiging, die de levensgevaarlijke kant heeft dat de preventie op een gegeven ogenblik niet meer werkt, doordat de driften of de zenuwen de andere partij de baas worden, het isolement ondraaglijk, de angst panisch wordt, of het evenwicht van wapenmacht verbroken lijkt en de een zich sterker denkt dan de ander, of dat de fatale werking optreedt waarbij één enkele steen de totale bergstorting veroorzaakt; de tweede weg is daarom een weg langs de rand van de ondergang. De derde weg is die waarbij naast de wapendreiging of door vermindering van de wapendreiging alles wordt in het werk gesteld om de oorlog te verhoeden. Doordat wij zeer ver zijn gevorderd op de tweede weg en een enorme vernietigingstechniek hebben ontwikkeld, waarvan wij nog slechts hopen kunnen dat wij die in de hand blijven houden, zijn wij uiterst onontwikkeld en achtergebleven in de techniek en de strategie van de vredesmiddelen. Zoals er enorme sommen beschikbaar worden gesteld voor de atoomproeven, zou men op de ruimste schaal middelen beschikbaar moeten stellen voor de technische voorbereiding van de vrede. Men noemt ons fantasten en idealisten, wij zijn slechts zeer pessimistisch gestemde realisten, die het primitief en naïef optimisme van het geloof in de preventieve werking van het bezit van de sterkste atoombomkracht niet delen, omdat wij beseffen dat de destructieve krachten in de mensen, de volkeren, de regeringen veel te sterk en veel te gecompliceerd zijn om in bedwang te kunnen worden gehouden door de rationele vrees voor de atoombomkracht van de tegenstander. Want de irrationele angst is een veel

groter kracht dan de rationale vrees. Wij kennen de uitwerking ervan evenmin als die van de nawerking van de atoombomproeven.

Het gaat erom de werkingen van de irrationele angst te leren doorzien en te leren behandelen, te verminderen, en stuk voor stuk in hun negatieve factoren te ontbinden en onschadelijk te maken, zoals men mijnen in een gevaarlijk geladen stuk veld opspoort en demonteert. Men moet alles in het werk stellen om de samenstellende factoren van de koude oorlog, die talrijk zijn en ingewikkeld, van hun gevaarlijke werking te ontdoen en in positieve factoren om te zetten. Zoals men de psychologen voor de koude oorlog gebruikt, zal men ze op grote schaal voor de vredesacties moeten inzetten en opleiden, en zoals de parlementen het vanzelfsprekend vinden oorlogs- of defensiespecialisten te hebben, zullen zij eindelijk ook specialisten voor de vredesmiddelen moeten aanvaarden, en zoals er technici bestaan van de oorlogsmiddelen, ook eindelijk van de geest uit met technici van de ontspanningsmiddelen moeten gaan werken.

Wij hebben nog alles te leren van de politieke, strategische, psychologische techniek van de vredesmiddelen en in de toekomst zullen naast de atoombomfabrieken de laboratoria van de vredestechniek moeten verrijzen, als er ons nog tijd gelaten wordt om die tot een bruikbare hoogte op te voeren. Het politieke deel van het mensdom behoort voor het grootste deel niet tot het meest wijze in mensenkennis, vooruitziende blik, onbevooroordeeld- en belangeloosheid, al zien wij wel enkelingen soms bovenmenselijk zwoegen voor het redden van de vrede. En wij zijn ons bewust dat van hen meer gevergd wordt dan waar mensen gewoonlijk toe bij machte zijn. De vrouwen zullen goed doen veel meer vrouwen in de toekomst voor de politieke leiding te doen kiezen dan nog altijd in de bestaande uitzonderingsverhouding het geval is. Ik bedoel natuurlijk niet de vrouwenonwijsheid in de wereld, die zo mogelijk nog groter is dan de mannenonwijsheid, maar ik bedoel de vrouwenwijsheid die essentieel groter is dan de mannenwijsheid en die zich in de geschiedenis nog nooit voldoende heeft kunnen ontplooien. De mannenbrains zijn te vaak van de levensstreng afgesneden. De vrouwenwijsheid beschikt over een zuiverder levensbeoordeling door een onmiddellijker band met het leven zelf. Het vrouwelijk voorstellingsvermogen van gevaar en verschrikking is ook groter. Het voorstellingsvermogen is algemeen in de wereld te zwak ontwikkeld, anders waren de oorlogen er niet. Wij verbeelden ons realisten te zijn maar wij zijn arm aan fantasie, doodarm aan voorstellingsvermogen. Waren wij werkelijk realisten, wij zouden de kran-

ten niet kunnen lezen en niet kunnen schrijven zoals zij geschreven worden. Waren wij werkelijk realisten, dan zou het onbestaanbaar zijn dat er hoger en lager koersen van mensenlevens bestaan. Daar ontkomen wij geen van allen aan, het gaat ons vrijwel algemeen zo: de koers van een Russisch mensenleven is bij ons tegenwoordig beneden nul, de koers van een Hongaars mensenleven is zeer hoog, de koers van een Egyptisch mensenleven is veel lager dan van een Israëlisch, en die van een Algerijns of een Centraal-afrikaans of een Amerikaans negerleven staat in sommige landen en in wijde kringen zeer laag genoteerd. Ons voorstellingsvermogen eist van ons dat wie de atoombom aanbeveelt, zichzelf reëel moet kunnen voorstellen als degene, die die bom afwerpt, want in gedachten is hij degene die hem afwerpt. Wie de atoombom in het parlement op de begroting plaatst, heeft persoonlijk de verantwoordelijkheid van de piloot die dat gaat uitvoeren. Indien wij over dat reële voorstellingsvermogen beschikten, zou de kans op het gebruik van de atoombom een stuk verminderen. Maar zegt men, de andere partij is zover niet, gesteld al dat wij zo ver zouden zijn. Zijn wreedheid, zijn onbetrouwbaarheid is juist weer gebleken. Zakelijk bezien wil dat dus zeggen dat de spanning, het oorlogsgevaar dusdanig is toegenomen, dat men met reden pessimistisch kan zijn over de toekomst. De verontwaardiging over de meedogenloze overweldiging van Hongarije heeft in vrijwel iedereen een woede doen ontstaan die ons dichter bij het grijpen naar wapens doet leven dan tevoren, de weerslag ervan in de wereld is dat de voorraad aggressiviteit individueel en massaal in korte tijd enorm is toegenomen en daarmee de kansen op ontbranding zijn vergroot. De inspanning om een oorlog te voorkomen zal daarom, hoe groot de verontwaardiging en woede ook zijn en juist daarom, verdubbeld moeten worden. Geweld is het vruchtbaarste kwaad ter wereld. Het schrikbewind van de geheime politie in Hongarije is door wreedheden aan hen gewroken en deze wreedheden zijn van Russische zijde met nieuwe wreedheden beantwoord. Dictaturen voeren automatisch tot dwang en geweld, maar ook legers in actie voeren automatisch tot verlaging van menselijkheid en tot wreedheden, ook als zij politioneel heten of denken op te treden. Op elke landkaart waar sinds de oorlog gestreden is kan men de wreedheden aantekenen. Het geweld is een snel omlaagzuigende draaikolk. Angst en aggressiviteit zijn moeilijk te onderscheiden, de tweede is de actieve vorm van de eerste. Met de toenemende angst, met de toenemende vernietigingsmiddelen neemt de kans voortdurend toe dat de twee wereldmachten tenslotte op elkander inrazen. De

preventieve wapenmacht kan een tijdlang de kleine oorlogen, in het tijdperk waarvan wij nu leven, in toom houden maar niets waarborgt dat de preventieve kracht ervan de irrationele uitbarsting van een grote, alles vernietigende oorlog kan tegenhouden. Wat vermogen wij tegen het irrationele?

De weg van het labiele evenwicht der superwapens voert langs één strakke, starre weg en onder enorme risico's naar een eindpunt dat op zijn minst evenveel kwade als gunstige kansen inhoudt, het opvoeren van de vernietigingsdreiging is een hoogst levensgevaarlijke troef die tenslotte niemand in de hand heeft, en daar komt nog bij dat de mens wat hij gemaakt heeft, wil gebruiken, die bijna wetmatige drang valt haast niet te keren. De Derde Weg voert niet langs één weg tot het doel, maar wil alle wegen zoeken, alle wegen aanleggen die nader tot het vredesdoel kunnen voeren. En als men er niet in gelooft, zal men toch op zijn minst geen ervan ongebruikt moeten laten om niets te hebben verzuimd. De Derde Weg is meer dan ooit nodig nu.

Er is in de beweging de Derde Weg een groep, een voorhoede in mijn ogen, die het geweld zelf nagenoeg algeheel verwerpt. Het is niet per se het beginsel van de gehele beweging als zodanig maar de Derde Weg wordt gesteund door principiële organisaties die deze overtuiging zijn toegedaan. Zij staan op het standpunt dat geweld alleen dan verschoonbaar en geweld alleen dan niet schadelijk is, als het bestaat in noodweer tegen persoonlijk kwaadwilligen en dat het altijd verwerpelijk is als het zich richt tegen onschuldigen. Zij kunnen nooit aanvaarden dat men in de wereld met twee maten meet, en dat wat misdrijf is bij het individu, geen misdrijf is als de staat het uitoefent. Als mijn buurman mij en de mijnen naar het leven staat, laat geen wet toe dat ik tot mijn en hun bescherming zijn vrouw en kinderen ga doden. Maar als het buurland ons bedreigt, geeft de staat mij toestemming om ons aan het leven van alle vrouwen en kinderen van dat buurland te vergrijpen. Het is dit vergrijp tegen onschuldig leven dat zich te allen tijde aan het mensdom zal blijven wreken. Men sust het geweten vergeefs met 'logische' redeneringen. Wat men betoogt, komt erop neer dat door de atoombom bijtijds te werpen met de dood van hun onschuldige kinderen onze onschuldige kinderen worden gespaard, en men stelt zich de nog grotere getallen onschuldigen voor die men redt door de grote getallen onschuldigen die men doodt. Men maakt van mensenlevens rekensommen, die nog fout kunnen zijn bovendien. De jongste verklaring van de nieuwe opperbevelhebber der Europese legers laat er geen twijfel over bestaan dat oorlog voor West-Europa

de atoombom betekent, dat geldt ontelbare onschuldige mensenlevens. Wie deze noodzaak bepleit, zal moeten erkennen, dat hij is voor *preventief slachten van massa's onschuldigen.* Men noemt ons onverantwoordelijk die daartegen opkomen. Wie die beschuldiging uit, vragen wij: is niet-doden van onschuldigen dan volgens U groter zonde dan wel doden van onschuldigen?

Het zal altijd de persoonlijke schuld, de zonde tegen het leven blijven, die zich in nieuwe zonden tegen het leven omzet, van wie er hun stem voor uitbrengen, ertoe opleiden, er bevel toe geven en er uitvoering aan geven. Dit standpunt wordt bepaald door de consciëntie en de religieuze overtuiging van de heiligheid, dit is de (door mensen) onaantastbaarheid van het leven dat niet door ons geschapen als het is, niet door ons vernietigd worden mag. In deze zin is: Gij zult niet doden, de grondwet van het leven. Dit standpunt wordt met de vrijspraak van noodzakelijk oorlogsgeweld vrijwel algemeen verlaten. Maar toch zal een ieder zich in welke verantwoordelijke positie ook, en tenslotte verkeert iedereen reeds als lid der samenleving in een verantwoordelijke positie, — toch zal ieder zich voortdurend en steeds opnieuw rekenschap moeten geven wáár de uiterste minimummarge van verschoonbaar geweld voor hem ligt, voor welke mate van bewapening hij zich niet hoeft te schamen, voor welke soort van wapens, voor de aanval op welke categorie van medemensen, gewapende of ongewapende, en welke graden van dit alles hem een bescherming voor de vrede voorkomen en welke graden ervan een bedreiging voor de vrede. En ook zal hij elk ander middel tot bescherming van de vrede moeten overwegen, met het uiterste verantwoordelijkheidsbesef en de uiterste vindingrijkheid en de uiterste volharding, dat ook maar iets tot behoud van de vrede of tot vermindering van de oorlogskansen kan bijdragen. Dit behoort tot ieders taak en verantwoordelijkheid. Een nog kleine groep gaat verder:

Het Westen heeft vanouds zich door koloniale nawerking weinig gespiegeld en meestal zich verheven geacht boven oosterse beschavingen en het heeft daardoor enorm veel crediet en potentiële goodwill en goede kansen in dat Oosten verspeeld. In India heeft zich eenmaal een geweldloos verzet, een onverzettelijke en geestelijke weerbaarheid onder Ghandi weten te realiseren tot een bevrijdingskracht. Ook in de westelijke landen kan zich een geweldloos legioen van louter geestkracht tegen het geweld mobiliseren en er zijn er onder ons die zich in dit legioen reeds lang geestelijk onder de wapenen gevoelen. Veel talrijker zijn zij die daar niet in geloven, talrijk zijn zelfs zij die het

niet respecteren. Maar hoe men het minimum aan verschoonbaar geweld ook begrensd ziet en ook zelfs dan als men het, zoals de situatie in de wereld thans is, bijna onbegrensd geoorloofd ziet en zich wil beroepen op een maximum aan potentiële wereldvernietigingskracht, bij al die gradaties van nagenoeg gehele verwerping tot nagenoeg gehele aanvaarding van alle geweld, zal men zich op de Derde Weg begeven met elk onderzoek, elke poging naar vermindering van geweld en oorlogsgevaar, en niemand zal zich binnen of buiten deze beweging mogen onttrekken aan alle research, alle goede wil, elke krachtsinspanning daartoe. Het is hiertoe dat de Derde Weg allen, op welke weg zij zich verder ook bevinden, oproept en vermaant en verplicht en daarin dat zij volhardt.

Henriëtte Mooy

VOLMAAKT VERLEDEN TIJD ?

(Brieven en Ontmoetingen)

I

Lodewijk van Deyssel

Toen mij onlangs van uitgeverszijde werd verzocht, mijn herinneringen aan Van Deyssel en aan andere personen die ik had gekend, eens op te willen schrijven, had ik daar, hoewel 'k prettig verrast was, aanvankelijk weinig „oren" naar. Men krijgt namelijk bij het weergeven van een terugblik met twee gevaren of vijanden te doen, want, ten eerste toont dan het menselijk voorstellingsvermogen de neiging de dingen met een waas te omgeven waardoor ze schoner lijken dan ze waren en ten tweede geraakt, door het later ervarene, het vroeger beleefde wel eens in een zó andere belichting dat men alle geestkracht moet aanwenden om het in zijn toén ware gedaante te grijpen en weer te geven. Ik zag tegen die inspanning op, en daar ik het goed recht wantrouw van zonder genoegen begonnen literair werk, vermeed ik aan te vangen.

Intussen scheen ik van binnen met overwegen en stof-aanbrengen bezig te zijn, — misschen had mijn onderbewuste er toch wel aardigheid in! — want, toen ik op een dag over een mogelijk begin nadacht, sprong opeens „Het Wezen der Muziek" uit het wazig verleden te voorschijn, — een verhandeling van dr. A. H. de Hartog, bij welker gretige doorlezing indertijd, ik nogal wat bedenkingen had genoteerd, die aangegroeid waren tot een „Open Brief". Maar, zoals dat wel meer ging met mijn snel-neergepende opwellingen, ik liet hem liggen en vergat 'm voor een tijdje. Mogelijk ook stelde ik de publicatie uit omdat ik voor Ds. De Hartog, de man van „Nieuwe Banen", de vurige redenaar en debater, veel respect en sympathie had gehad.

Op een avond, het was in maart 1919, wees mijn vader me in de krant een stuk van Van Deyssel, overgenomen uit „De Nieuwe Gids", een kritiek op het boekje van De Hartog. „Wàt?" en gulzig vloog ik op het artikel af. *Mijn* punten! Ik las en herlas ze, en lachte spijtig, — was 'k nú maar eerst geweest! En wat later, in een vlaag van overmoed en van zelfhandhavingsdrift, vatte ik het plan op het ontwerp van mijn epistel de grote auteur toe te zenden. Zo gedaan. En daarop volg-

de toen uit Haarlem, waar hij woonde, een verrassend antwoord. Tot mijn grote vreugde werd ik volkomen begrepen en zeer vriendelijk bejegend bovendien. En niet lang daarna kwam het tot een persoonlijke ontmoeting, „aangezien," zo schreef de Heer K. J. L. Alberdingk Thijm, „ik U niet in de gewenste afmetingen terug kan schrijven, is, indien het te doen is om wederzijdse verbetering door gedachtenwisseling, persoonlijk onderhoud te verkiezen." „Wederzijdse", hoe gracieus! En, om mij niet geheel onbekend te laten met wat hij achtte dat ik nodig had te weten, opende hij me het volgende doorkijkje:

> „Ik woon sedert 25 jaar te Baarn. Met het doel daar in de buurt te verhuizen, ben ik er ruim een jaar geleden vertrokken en naar Haarlem gegaan, dat ik kende van 1916, om in een stad beter verschillende zakelijkheden af te doen, en ben daar tot nu toe gebleven, in hôtels en op gemeubelde kamers. Ik heb hier een klein kamertje, dat ik den railway-saloon noem, o.a. om dat er ook koffers staan, die als ambulante schrijfbureaus enz. worden gebruikt."

De heer Thijm woonde toen in de Tempeliersstraat, vlak bij de halte van de „Haarlemse tram". Ik zag zeer tegen dat naderend bezoek op, al vond ik het tegelijk een feest.

Hij was de man die dat vele *stille* werk had gemaakt, waarvoor ik zo'n ontzag had, waarvan ik zo veel hield: „Tot een levensleer", „Mijne Gedachte", „Frank Rozelaar", de „Adriaantjes", de dichter van het huiselijk leven; en dan: de schrijver van „Kunst is passie", een stuk taal-muziek dat men de „Symphonie Fantastique" van de Nederlandse letterkunde moest noemen, verwant als het is aan Berlioz' stralend meesterwerk; de man van „Nieuw-Holland" en van „La Terre", die ik zag als hij, van wie Poesjkin spreekt, waar hij zegt, dat „de serafijn hem met zijn zwaard het hart uit de borst heeft genomen", en er „een kool vlammend van vuur" voor in de plaats geschoven, —: „Brand met het woord de harten der mensen."

Zo dacht ik hem, en ik vergistte mij niet natuurlijk, want zijn werken waren er, om het te getuigen. Een auteur eindelijk, weinig gekend, weinig gelezen, — al was hij „beroemd", of beroemd geweest, maar roem is als een holle ton, dat rolt maar voort, „boem, boem, boem," en bevat tenslotte meestal niets dan de naám in de hoofden der mensen, — weinig gekend en weinig gelezen, en die voortging verrukkelijks uit zijn geest te schudden, hoewel hij eigenlijk zonder „klankbord" was; ook daardoor, in mijn oog, gróot.

In de voorkamer op de eerste verdieping, moest ik even wachten; ik geloof dat ik zat; ik zat en ik staarde. Toen hij binnen kwam was hij iets kleiner dan ik had gedacht en ik meen dat hij zijn gezicht een beetje effen hield. Maar verbazend zacht.

Van die avond herinner ik mij niet zo veel, d.w.z. geen finesses, of eigenlijk juist wel. Ik werd verzocht plaats te nemen midden op een sofa, en voor me was de tafel, en tegenover me, een beetje schuin aán, en enigszins àf vàn, die tafel, zat, heel vriendelijk sprekend Van Deyssel. Zijn stem had een lichte neusklank, die, bij verheffing deed denken aan „het steken der trompetten", aan macht en overwinning, een stem en een spraak die het mooiste en melodieuste Nederlands deed horen dat een mens te genieten kan worden gegeven. Bij de begroeting, terwijl ik vingertoppen aanraakte die zowel donzig als week aandeden — echt van iemand die veél zát —, had ik bemerkt dat, meende ik, een der ogen een weinig afweek, en later, onder het spreken, werd ik het nu en dan gewaar; 't was in 't geheel niet hinderlijk. De heer Thijm trouwens, zorgde, door enigszins „en profiel" te zijn, dat het niet opviel; er ging grote rust van hem uit.

De tijd intussen rende voorbij, er was zo veel te bespreken, als bruisende beken gingen de woorden, en soms, opeens, kwam je in valleien van kalmte, met brede, zachte uitzichten. Bij het weggaan deed hij mij uitgeleide, de trap af, tot geheel beneden en opende daar, licht en langzaam, de deur.

Binnen vijf minuten, zo scheen het me, was ik in Amsterdam, — en dat is zo gebleven: had je „Mijnheer Thijm" gesproken dan bleef je een hele poos in een stroom van snel-voortwemelend leven. De tijd ging bij hem niet gewoon, neen, hij was uit z'n voegen, hij stòrmde om. Van Deyssel sloeg de tijd dood.

II

Dr. A. H. de Hartog

„Doctor de Hartog", zoals hij genoemd werd in de tijd waarin ik het voorrecht had nu en dan tot zijn studeerkamer en zijn huis te worden toegelaten, was sinds lang professor, toen ik hem, in april 1938, na vele, vele jaren, weerzag in de, altijd ietwat eigenaardig-trieste, starheid van een consistoriekamer. Hij zou, hoewel zijn gezondheidstoestand te wensen liet, op dringend verzoek van het Comité „Nagedachtenis Jan Zwart" (Comité, waarvan men mij ook uitgenodigd had

lid te worden) een Inleidend woord spreken tot het die avond op het Kloveniersburgwal-orgel te geven Herdenkingsconcert, en ik voelde me, nu een ontmoeting niet kon uitblijven, wel een weinig beducht, want ik had hem in een van mijn boeken („Maalstroom", Deel III) voor iets uitgemaakt, en ik was er niet gerust op dat hij het niet gelezen had, en zo ja, dat hij het dan nú niet meer wist! („Hoe zal ik U ontvangen? Hoe wilt Gij zijn ontmoet?" laat daarin Ds. Wiardi — dat was hij —, en die bij het uitbreken van de oorlog '14-'18 een tijdpreek hield, zijn gemeente zingen, en ik antwoordde hem toen: Met handgranaten, bommen en de gevelde bajonet, ezel.)

Mijn vermoeden bleek juist. Zodra hij binnen kwam (de ruimte vullend met: figuur, en een soort leven meebrengend als van een branding die even langs een strand veegt), en de anderen begroet had, trad hij op me toe, gaf een hand, pittig, manlijk, kort, en zei voortlopend, en als in 't voorbijgaan gedachten waaraan hij juist bezig was luid latende worden, „— en dat schrijft dan over ons —" en ving aan dit nader te preciseren, er met zijn woorden als een donkere wolk door- en overheen trekkend.

Mij te verdedigen achtte ik ongepast, beweren dat ik het niet gemeend had... ik neigde er toe, onder de invloed van zijn innemendheid, maar ik deed het niet; ik keek hem aan en lachte eens bij zijn verwijt en zweeg en informeerde toen naar zijn gezondheid, want ik zag dat de eens zo vitale „eikeboom-der-gerechtigheid" zeer afgenomen was in lichaamskracht. Gezeten op een grote zwarte sofa praatten we een ogenblik samen, en spoedig was er de oude toon. En ik werd innerlijk vrolijk, merkend dat hij niets kleinzieligs had.

Het herdenkingswoord, — een van leven tintelende improvisatie —, werd door een dichte menigte ademloos gevolgd, en toen hij eindigde, de overleden organist met bezielende gloed erend in een slotrede vol van de troost der kunst, der schoón-beoefende orgelkunst in het bijzonder, ging er een eerbiedig, ontroerd geruis op.

Na afloop van het concert kwam na enig gewacht, gedraal en getreuzel de auto voor, die prof. De Hartog naar huis zou brengen, en, daar de anderen terug bleken gegaan (zeker naar het geld-tellen) vergezelde ik hem naar het bordes van de stoep in de steeg. We scheidden als vrienden en toen hij had plaats genomen groette ik nog eens met de hand, hij boog het hoofd wat naar voren en bleef mij aanzien terwijl de wagen wegreed.

„Zomerhoven", dacht ik, naar binnen lopend ... iets van weldadige warmte, sfeer van zon-doorschenen priëlen, die ogen.

Hoe verbaasd was ik, enkele dagen later opeens in dit woord, — dat ik waande nu pas voor 't eerst in mijn gedachten gekregen te hebben —, een oude bekende van vijfentwintig jaar geleden te herkennen! Zèldzaam, iemand die dit levenslang ongeschonden behouden had: warme, broederlijke genegenheid voor de mensen! Dit immers was het ook in dat achterliggend verschiet, wat van hem uitging: drang om tobbenden in glanzend licht te halen, en dat „licht" hád: Idealisme, — maar hijzelf noemde het de weg tot God.

Op een keer in dat ver verleden, 't zal omstreeks 1910 of '12 geweest zijn, na afloop van een onderhoud op de studeerkamer, waar Dr. De H. zo welwillend was tijd en aandacht aan mijn eeuwig vragen te schenken, werd ik mee naar de salon genomen, een ruim vertrek beneden aan de straatweg, en waarvan de hoofdtinten zacht-hemelsblauw en wit waren, wit vooral nu, door de narcissen, de witte dichternarcis, die je in verrassende overvloed uit kommen en schalen en pullen, blijde tegenfleurden.

Dr. De Hartog had zich aan de vleugel gezet. Hij speelde met gloed, vol en lieflijk, fors en breed, met mooie muzikale aanslag. Intussen was mevrouw binnen gekomen, ze ging, mij toeknikkend, met een fijne glimlach mede luisteren. Zij was klein en blank, ze droeg het mooie, asblonde haar heél eenvoudig, strak achterover, haar voorhoofd was hoog, niet te hoog, net goed om een aangename schranderheid en ongemene denkkracht uit te drukken. Als ze je groette of met je sprak, keek ze je opmerkzaam aan, een vriendelijk-doordringende blik, rechtdoor tot op de bodem van je maag (of je ziel, als die daar zat). Deze vrouw, die zich zo licht bewoog, kalmte en vrede verspreidend, was de volmaakt hem-aanvullende tegenstelling en verwante van haar man, die groot, stoer en donker was, blozend van wang, flonk'rend van oog, driftig, in actie. Toen ik opkeek zag ik juist, hoe haar blik even, vertederend, over hem, de spelende, heengleed.

Boven had ik een kleine foto van haar gezien waarop zij afgebeeld was bij een bloemkelk op het tafeltje waaraan zij zat. Deze bloemkelk had een waas, een heél fijn waas om zich heen, of er iets, hoewel bijna onzichtbaar, van haar uitstraalde, — een nimbus ... Dus dat kán, heb ik gedacht.

„Mevrouw De Hartog-Meyes," zou ruim tien jaar later, Van Deyssel eens zeggen, toen ik me verdiepte in haar „Meester Eckhard" (ik had

vroeger drie uitverkoornen onder de mystici: Hij, de pantheïst", Ruysbroec, en de schoenmaker uit Goerlitz), „Mevrouw De Hartog-Meyes is de enige vrouw in Nederland die iets weét van mystiek, — die er iets van begrijpt, ziet u," voegde hij er nogeens nadrukkelijk aan toe.

Juist.

Ik bracht dit toen direct in verband met de foto van haar stil en nederig beeld naast de bloemkelk met de nimbus.

„Wat wás dit nu?" vroeg dr. De Hartog toen het stuk uit was.

Ik wist het waarlijk niet, had wel gedacht: Beethoven? neen; Bach? zéker niet; wie psalmodiëert er toch ook weer zo . . . maar 'k bleef het antwoord schuldig.

Het bleek een der drie pianosonaten van Brahms, zijn lievelingscomponist, te wezen. Hij had hem prachtig in de vingers en speelde met zijn ganse hart. Welk musiceren was ooit beter? (En, ppp,: Was het wonder dat ik, later, mijn „Open Brief" wat liggen liet?)

Eens trof ik het, — ik kwam dan, na afspraak, uit Amsterdam —, dat Ds. onverwachts bij een zieke werd geroepen en mevrouw moest iemand een ogenblik te woord staan in een andere kamer. Ze zei: „Wil jij hem even nemen, Jet?" want ze had een baby op haar arm, en ik nam hem behoedzaam over, doch nauwelijks was de deur, waardoor zij nog geroepen had: „Leg hem anders maar neer," achter haar dicht, of de kleine, die subiet aan 't huilen was geslagen, — de ruil beviel hem niet —, zette het, heftig met de voetjes trappelend, op een schreeuwen. Ik suste, wiegde, lachte, zong, klokte kalmerend met mijn tong, niets hielp, er zwol een geluid zó vreselijk, dat ik van schaamte begon te trillen en het bloed me naar de wangen vloog: ieder in huis moest denken dat ik het kind iets deéd! en wanhopig keek ik naar redding uit toen hij zich eensklaps overstag wrikte om met eén zet los te komen, maar ik had hem stevig vast, en vlug liet ik hem zachtjes op het dikke vloerkleed neer.

't Was even stil en reeds herademde ik, toen, o schrik der schrikken, de pauze slechts de neerhaal van een aankomende opgier bleek. 't Zal toch geen *stuip* zijn, dacht ik radeloos, grote goden, help, hij stikt! Maar gelukkig, daar kwam zijn lieve moeder, en die stilde hem.

't Was Jan; de rakker.

Toen ik nu zeer onlangs, zomer '54, in het boek van Ludwig Bergner „Wir sind vom gleichen Stoff aus dem die Träume sind," las,

hoe tijdens diens verblijf in de Vondelstraat te Amsterdam, het lot hem in de persoon van Jan de Hartog „een zoon had in zijn huis gedreven", een „wilde, ontembare, een natuurkracht, soms in de gedaante van een wild dier dat om zich heen beet", dacht ik: Ja, dat klopt!

Prof. dr. A. H. de Hartog, de grote prediker, de zeer bijzondere mens, overleed aan het eind van 1938; ik had hem niet meer weergezien; er waren nog enkele brieven gewisseld, enige afspraken afgesprongen, en — voorbij.

Door een toeval, (want ik heb in de oorlog veel weggedaan) vond ik een dezer dagen een briefkaart uit '38 in het oude, wilskrachtige handschrift en toen ik de uitnodiging om „op een schonen zomeravond eens naar Castricum", waar zij toen woonden, „te komen", herlezen had, bekeek ik de twee hoofdletters van de aanhef eens nader. Hee... zou hij, door zijn ziekzijn misschien, zich vergist hebben? want, wat was „W.V."? Ik peinsde er over en langzaam welden er twee dikke druppels voor mijn ogen. Waarde Vriendin!

III

P. C. Boutens

Boutens heb ik eens persoonlijk ontmoet en wel, op verzoek van anderen, ter bereiking van een feestelijk, kunstzinnig doel, waartoe zijn medewerking was vereist, in het bijzonder die, welke hij zou willen aanwenden om enkele financiële zaken te regelen. Ik kan mij niet herineren het bezoek aan de Laan Copes van Cattenburgh 49 Den Haag met plezier te hebben tegemoetgezien.

't Was zomer, en ik ging. Ik werd op de eerste verdieping gelaten van een ruim, groot, wel-ingericht huis, — waar ik, in een kamer die door wijd-opengeslagen glazen deuren in 't groen van tuinen keek, de heerlijkste dingen aan de wand zag, o.a. een der mooiste jeugdwerken van Matthijs Maris (reproductie of echt dat durfde ik niet controleren!) — en zat een ogenblik later met Dr. P. C. Boutens op zijn waranda. In zijn tuin beneden „helderden" vredig de bloemen, stamrozen en lage rozen, witte violieren en blauwe iris; 't was een mooie avond.

Dr. B. deed me, ter inleiding, nog eens weten waarvoor ik kwam, (er waren natuurlijk brieven gewisseld) en hij deed dit op een toon waarin ik meende enige wrevel te horen, hij keek me daarbij niet aan

maar bleef recht voor zich uit zien, stond, voortsprekend, op, en begon, gesticulerend, met snijdend geluid een reeks niet-malse opmerkingen betreffende gedragingen der betrokkenen, als keistenen over me uit te storten.

Ik hoorde enigszins verbijsterd toe, meende eén ogenblik met een „formidabele grap" te doen te hebben, maar toen hij, over intieme hebbelijkheden van hen met wie hij zeer vriendschappelijk verkeerde, voortschamperde, wilde ik opstaan om aan deze onbehagelijke vertoning een eind te maken, ik zag er evenwel tegen op mij in een soort tumult van akeligheden te begeven en wachtte even . . .

En ziedaar, de stem van de dichter zwenkte, iets milds scheen bij hem boven te komen, en, binnen een kwartier was er overeenstemming, — o.a. moest ik op de directie van mijn kantoor af, ter introductie van Dr. B. die de heren een bezoek wilde brengen ter versteviging der uitvoering van zijn, natuurlijk voortreffelijk, plan. En dat heeft hij gedaan.

Toen de zakelijke besprekingen beëindigd waren, nodigde hij me uit nog wat naar binnen te gaan, er plaats te nemen, — hij moest even naar beneden om in de tuin naar zijn poes te kijken.

't Begon te schemeren. Ik wachtte, stilletjes daar gezeten en hoorde opeens een tamelijk schrille vrouwenstem „Poes-poes-poes!" roepen. Hee, dacht ik, de buurvrouw zoekt oók haar kat, maar het was mijn gastheer zelf, wiens verontrustende kreten opklonken door de zomeravondlucht. Teleurgesteld keerde hij weer, zijn poesje was niet gekomen, al twee dagen weg.

Hij ging aan de met papieren en boeken beladen grote werktafel tegenover me zitten en schonk thee, en bediende me met zulk een vriendelijke, haast vertrouwelijke huiselijkheid, dat ik, dankbaar, enig welbehagen voelde opkomen. Intussen vertelde hij de vertaling der Sonnetten van Louise Labé juist voltooid te hebben, en, wat beschreven bladen in de hand nemend begon hij, zonder verdere inleiding met smartelijk bewogen stem Louise's klacht aan te heffen.

Ik ontstelde opnieuw, (maar nu met verrukking!) want de metamorphose was groot: een man die leed en zong, zich in volle overgave vereenzelvigend met een door de kwellingen der liefde geteisterde jonge vrouw, zó dat men de sidderingen van haar hart kon horen, — „Want ik ben zó doorkwetst aan alle zijden, dat, om mij meer dan nu te laten lijden, voor nieuwe wond geen plek te vinden is," Ja, zo voelde ik het ook; precies zo. En voort ging het over de bewogen golven, van sonnet tot sonnet, „Ik leef, ik sterf: 'k verdrink en sta in

brand," en „Als voor een tijd, hagel en donderslagen den hogen Kaukasus hebben gebeukt," tot naar het einde: „Wraakt het, Mevrouwen, niet, als 'k heb bemind: als ik den gloed van duizend toortsen tartte", — en toen de laatste regel verklonken was bleef het stil; hij keek op, er werd een enkel gedempt woordje gewisseld, hij sloeg de bladzijden terug en ving opnieuw het gezang dier verzen aan; 't was, zo mogelijk, nòg mooier dan de eerste keer, — en zijn gelaat, waarin de expressie der steeds-wisselende aandoeningen onverhuld open lag, geleek een landschap waarover het donker en het licht van wolken en zon trok.

De avond was om; hij vergezelde me naar de tram, die daar, meen ik, een eindpunt had, een lege wagen stond te wachten. En toen deze na een tijdje rijden ging, keek ik toevallig op, (niet, om te kijken) en daar stond Boutens nog, iets verderaf, en hief zijn arm hoog boven zijn hoofd en zwaaide tweemaal met zijn hand een cirkel door de lucht.

— Een man die op een strekdam stond, veel wijde ruimte om hem heen.

Ik zag hem nog een enkele keer nu en dan; eéns, aan 't hoofd der tafel van een maaltijd waar de leden aanzaten der „Vereniging van Letterkundigen", wier voorzitter hij was, met rechts van hem Van Deyssel, de ere-voorzitter. Na diens „tafelrede", — zulk een als waarvan hij alleen het geheim bezat: een fontein van sprankelende geest, van vonkenspattende humor, rijk aan verrassende ideeën, dwaze invallen, die de stemming tot grote vrolijkheid opvoerde, rezen alle disgenoten op, de tot de rand gevulde glazen in de geheven hand en Boutens en Van Deyssel staande naast elkaar, halen losjes, als broeders, hun rechter- en linkerarm dooreen en dronken zo, in eén teug, tegelijk hun glas uit. Olympiërs. Ik zag ze duidelijk op wolken staan, die twee, wat van ons weg, en bóven ons gerezen.

S. Vestdijk

CHOPIN

of

HET BOUDOIR EN ZIJN RECHTVAARDIGINGEN[1])

Frédéric Chopin is een zeer groot componist. Ik meen zelfs, dat zijn grootheid nog stijgende is, en dat zijn roem, waarop door pianovirtuozen en -kunstenaars al een eeuw lang zulke hoge wissels zijn getrokken, niet spoedig door een terugslag in de waardering getroffen zal worden. Hij is, om maar iets te noemen, groter dan Schumann, die men toch allerminst mag onderschatten. Maar Schumann had geen eigen stijl, en dat is bedenkelijker dan het aanzienlijk percentage onbenulligheden in zijn piano-oeuvre (zeker meer dan 50%, bij Chopin minder dan 5%), of de relatieve onbelangrijkheid van zijn orkestwerk (Chopin kon helemáal niet voor orkest schrijven, maar probeerde het dan ook niet). Wat Schumann wél had was een eigen toon, en zelfs een bijzonder sympathieke. En verder had hij talent, te over, en genie, natuurlijk genie. Het uiteenvallen van de nauw verwante begrippen „stijl" en „toon" bij deze twee leeftijdsgenoten zal ons nog bezig moeten houden. Over Liszt spreek ik nu niet, hij is een te grofknokig heerschap naast Chopin. Men zegt, dat diens harmonische vondsten niet alleen Liszt, maar ook Wagner hebben beïnvloed. Zoiets is moeilijk te bewijzen, en de z.g. „Tristan"-accenten in meer dan één compositie (slot van de cis moll-Nocturne b.v.) moet men met een korreltje zout nemen. Niemand zal ook zo gemakkelijk een vergelijking tussen Chopin en Wagner terzake doende achten: zij waren te zeer antipoden, schreven muziek vanuit te zeer verschillende premissen. Maar, hoe dan ook, met wie men Chopin vergelijkt, hij is nooit kleiner. Hier moet dadelijk aan worden toegevoegd, dat met Schumann en Liszt de vergelijkingsmogelijkheden wel zijn uitgeput. Hij staat volkomen alleen. Indien er ooit een „homo pro se" was, dan wel Chopin. Van deze hoedanigheid droeg hij alle stigmata, alle deugden, alle tekortkomingen.

Hij had ernstige beperkingen, beperkingen waarvan die van zijn vrijwel gedwongen specialisering in de pianomuziek de meest vrucht-

[1]) Eerste helft van het gelijknamige essay uit *Keurtroepen van Euterpe, acht essays over componisten* (D. A. Daamen, najaar 1957).

dragende was. Van letterkunde wist hij niets, er wordt zelfs beweerd, dat hij geen andere romans gelezen had dan die van zijn minnares George Sand, waarmee hij, vinden wij, nóg niet veel opschoot. Zijn afkeer van „literaire" programma's in de muziek, een gezonde reactie overigens, stemde hem uitermate critisch ten opzichte van Berlioz en Schumann. Dat hij geheel zonder literaire begaafdheid was, kan intussen niet worden onderschreven door wie zijn brieven leest, die veel humor en ironie verraden. Hetzelfde met zijn verhouding tot de beeldende kunsten: van schilderkunst schijnt hij niet veel benul te hebben gehad, maar hij tekende alleraardigste caricaturen, en had ook talent voor het mimisch parodiëren van bekende persoonlijkheden, „dramatisch" talent dus, daar waar in zijn muziek het dramatische heet te ontbreken, — niet geheel terecht, komt mij voor (Nocturne in c moll!), maar in vergelijking met b.v. Liszt zeker wel te verdedigen. Men bedenke: Chopin bewoog zich onder de artistieke élite van zijn tijd, hij was geen Beethoven, die, wanneer hij boeken en schilderijen c.q. aan zijn laars lapte, in stijl bleef met zijn gehele levenshouding. En toch die afzijdigheid ten opzichte van de dingen, waarvoor „men" zich interesseren moest. Opmerking verdient nog, dat zijn muziek literair niet onbezoedeld is gebleven, getuige de talrijke „poëtische" stemmingsstukjes, die over Nocturne, Préludes en Etudes zijn uitgestort en waarvoor hij wel is waar evenmin aansprakelijk kan worden gesteld als Beethoven voor de „Mondscheinsonate" (waar men ook het gebed van een dochter voor haar zieke vader in heeft willen horen; het een sluit het ander trouwens niet uit), maar die toch niet geheel zonder zijn toedoen tot stand zijn gekomen. Het droevig lot van Polen, daarnaast, in de Préludes, zijn verblijf op Majorca met George Sand, waren hem tijdens het componeren zeker als aanleidingen bewust. Maar zoiets komt bij de meeste componisten wel eens voor; gegeven de geestesgesteldheid van een tijd, waarin de grote smeltkroes, waarin Richard Wagner alle kunsten zou werpen, reeds gesmeed werd, kan men alleen maar zeggen, dat Chopin in het „muzikale programma" de grootst mogelijke terughouding heeft betracht. Misschien nog het minst in de Préludes, in verband met zijn belangstelling voor het romantisch realisme van zijn vriend Delacroix, waarbij men er zich echter van bewust moet blijven, dat in de muziek zélf nauwelijks wettigt tot een illustratief of ook maar poëtisch interpreteren. Deze dingen zijn van meer belang voor Chopin's biografen dan voor zijn composities zoals ze daar voor ons liggen.

Terughoudend was hij ook als mens. Hij gaf zich aan niemand, en-

kele Poolse jeugdvrienden en George Sand uitgezonderd. Hij is een der meest opmerkelijke voorbeelden in de beschavingsgeschiedenis van een samengaan van geslotenheid en sociabiliteit; deze laatste eigenschap leefde hij van jongs af in voorname salons uit, en altijd tot diep in de nacht, hetgeen zijn gezondheidstoestand niet ten goede kwam. Hij was vriendelijk en voorkomend, vrolijk en geestig bij tijden, maar men kreeg niets persoonlijks uit hem los, hij cultiveerde een elegante oppervlakkigheid in de omgang, die eerst voor diepere uitwisseling plaats maakte tijdens zijn pianospel voor een sympathiserend gehoor. Zózeer had hij zich gespecialiseerd: zijn instrument was niet alleen het receptaculum van zijn scheppingsdrift, maar ook van zijn gemeenschapsgevoel. Wat daarbuiten lag interesseerde hem eigenlijk niet. Deze weergaloze toespitsing op het allereigenste verklaart ook waarom hij, met zijn onmiskenbare schrijf- en tekenaanleg, geen belang kon stellen in de daarmee corresponderende kunsten. Hij kon schrijven, maar niet lezen, hij kon tekenen, maar geen schilderijen bekijken, — al heeft zijn omgang met Delacroix hem zeker wel wat ontbolsterd, — hij kon zichzelf spelen, maar niet over zichzelf spreken. In dit licht beschouwe men ook zijn onbevredigende verhouding tot het orkest. Wat moest hij met hoorns en fagotten, die hijzelf niet bespelen kon? De grote orkestrale meesterwerken stonden voor hem op één lijn met de romans en schilderijen die buiten zijn gezichtskring lagen. Maar ook in zijn muzikale smaak gaf hij blijk van een ontstellende eenzijdigheid. Bach, Mozart, van Beethoven hoogstens de lyriek, — dat was alles. Een uitzondering dient te worden gemaakt voor de opera, t.w. de Italiaanse, waarbij Warschauer jeugdherinneringen een activerende rol gespeeld kunnen hebben. Het bel canto en de fioriturен hebben zijn stijl beïnvloed. Met de jonggestorven Bellini was hij bevriend.

Chopin, zegt men, had geen oog voor de natuur. Dit zal wel niet letterlijk opgevat moeten worden. Waarschijnlijk was het zo, dat hij alleen maar gevoelig was voor landschappen, die met zijn gemoedsgesteldheid van het ogenblik overeenkwamen. Maar dat hij liever vier muren om zich heen had dan de vrije hemel boven zich, staat wel vast, en in zijn Majorca-tijd schijnt hij meer onder de indruk te zijn gekomen van de spookachtige sfeer ener kloosterachtige afzondering dan van wat men gewoonlijk het „Zuiden" noemt, hoewel dit, nieuw voor hem, toch allerminst onopgemerkt aan hem voorbijging. En de muziek? Hoeveel hier ook aan onze subjectieve schatting moet worden overgelaten, natuur is toch niet wat men bij Chopin in de eerste plaats

zoekt, — bij Liszt óok niet, maar bij hem stelt het probleem zich niet eens, daar waar Chopin's befaamde dromerigheid en poëtische fijnzinnigheid hem voor het pastorale schijnen voor te bestemmen. Maar neem Schumann: bij hem welven zich op de achtergrond van zijn muziek haast altijd Rijnse heuvels, en de traan in het oog geldt meer een bloem dan een vrouw. In zijn „nachtstukken", b.v. uit de „Kreisleriana", zien wij eerder wolkenflarden voorbijjagen dan kapelmeesters vertwijfeld gebaren. Schumann kent ook de tragiek niet, evenmin als de natuur die kent. Hij is in hoofdzaak sentimenteel, — veelal in veredelde vorm, — en de natuur lijdt wel is waar niet aan sentimentaliteit, maar inspireert er maar al te vaak toe.

Chopin's onnaturalistische geaardheid heeft niets 18-eeuws. De 18e eeuw kende toch altijd nog een kunstmatig toebereide natuur, en een tuin met geschoren buxushagen ligt óok onder de hemel. Een Rococozaal gunde altijd wel een kijkje op een belvedère, de belvedère op een bosje of een vijver. Het is interieurkunst, toegegeven, maar de vierde wand ontbreekt, zoals dat in lustsloten ook technisch mogelijk is. Bij Chopin is de vierde wand onverbiddelijk gesloten. De salon omvangt hem, hoogstens een niet al te grote concertzaal. Bovendien is het niet eens nodig, dat de vierde wand zich inderdaad sluit, want deze nachtmens par préférence zal meer aandacht aan de flikkerende kaarsen hebben geschonken en aan de ogen, waarin het kaarslicht zich weerspiegelde, dan aan de glimwormen buiten. Dit is een vrij traditionele voorstelling van een Chopin, die wij op prenten met zijn vrienden en kennissen samen hebben gezien, en nooit in een woud of op een rotspunt; maar wij behoeven er niet aan te twijfelen, dat de mens hem nader aan het hart lag dan de wereld om hem heen, hetgeen niet in tegenspraak is met zijn opmerkelijke geslotenheid, want men sluit zich slechts af voor datgene waaraan men zich innerlijk weet gebonden. Deze ietwat narcistische geest projecteert zich, áls hij zich projecteert, in het naastbijliggende, dat is datgene wat het meest op hemzelf lijkt.

Het staat iedereen vrij in de Préludes en Nocturnes natuurtaferelen te herkennen, en in de Barcarole een gondelvaart niet in, maar buiten Venetië. Men is zelfs zo ver gegaan sommige Nocturnes tot „dagstukken" om te dichten. Dat is een aardig tijdverdrijf, en noemt men de moll-stukken„nacht", en de dur-stukken„dag", dan hoeft men bij de muzikale buitenstaander op weinig tegenspraak verdacht te zijn. „Wir sind im Sonnenschein," zegt Weissmann vol vertrouwen van de g dur-Nocturne, op. 37 no. 2. „Nichts von Nachtstimmung," orakelt Leichtentritt van de f dur-Nocturne, op. 15 no. 1, „weisze Wölkchen

am blauen Himmel, ein warmer Sommertag." Waarop dan het onweer wel losbreken móet. Ik geloof er niets van. Ik geloof niet aan de warme zomerdag en de witte wolkjes; ik geloof trouwens óok niet aan middernacht of vier uur in de morgen in dit onvergelijkelijke stuk; maar ik geloof in hoge mate aan het onsterfelijk boudoir, waarin en waarvoor Chopin zijn pianomuziek schreef, en dat een boudoir veelal tegen de nacht wordt bezocht, is tenslotte óok maar een toevalligheid. Het enige, mij bekend, wat uit zijn eigen mond als „toelichting" bij de Nocturnes is opgetekend heeft betrekking op de g moll, op. 15 no. 3, die hij oorspronkelijk wilde betitelen als „Na een voorstelling van het treurspel Hamlet".

Dat Schumann een eigen toon heeft, Chopin een eigen stijl, betekent uiteraard niet, dat het eerste bij Chopin zou ontbreken, en dat Schumann zonder „stijl" zou zijn. Het is alleen nogal vaak de stijl van Beethoven. Maar dit is niet van zoveel belang. Stijl bepaalt men niet naar de afwezigheid van voorbeelden. Maar dat men bij Chopin moeite heeft belangrijke invloeden aan te wijzen (Mozart? - de late Beethoven? - Schubert? - Mendelssohn? - Rossini, Bellini? - het blijft alles nogal speculatief, terwijl de meer technische beïnvloeding door Dussek, Hummel, Moscheles e.a. enerzijds en door John Field anderzijds in dit verband weinig ter zake doet), onderstreept toch wel hetgeen ik hier tracht te omschrijven. Men moet hierbij ook onderscheiden tussen invloeden en merkbare invloeden. Men mag aannemen, dat hij b.v. van Mozart wel „geleerd" zal hebben; maar zijn stijlbesef was zo sterk, dat men het niet hoort. De Beethoveninvloed, b.v. in het 1e deel van de Sonate in bes moll, is wel iets duidelijker.

Bij Chopin komt de stijl vóor de muziek. Niet als abstracte conceptie, niet als rekenlineaal, maar als iets in het bloed, in de ziel, in het brein. Dit verklaart ook zijn zogenaamde vroegrijpheid, die wel is waar andere „wonderkinderen" uit de muziekgeschiedenis met hem gemeen hebben, maar toch zelden in die mate, dat men voor zijn 20ste jaar de twee, in hun soort volmaakte pianoconcerten van Chopin schrijft. Bij hem geen ingrijpende evolutie ná het wonderstadium, zoals bij Mozart, en evenmin de voortschrijdende klassicistische verstarring van Mendelssohn. Er is wel beweerd, dat zijn latere composities aan „naïeveteit" (lees: spontaneïteit) hebben ingeboet, hetgeen dan misschien voor de erg langademige Polonaise-Fantasie mag gelden, maar stellig niet voor de Barcarole en de laatste Nocturnes, waaronder zijn meesterwerk in dit genre: de b dur, op. 62 no. 1. Maar zo is het nu eenmaal: iemand met stijl kan niet zakken, ook al wordt het lichaam verteerd, en hij is

van de aanvang af zichzelf, ook al is het lichaam onrijp. Over de beide pianoconcerten wordt verschillend geoordeeld; maar het voornaamste bezwaar ertegen, de onbeduidende orkestratie, kan moeilijk ernstig worden genomen, wanneer men Chopin zijn specialisering eenmaal heeft toegestaan. Ik noteerde trouwens in het 3de deel van het f moll-concert naast zoveel vlak harmoniseren en oninteressant „begeleiden" een buitengewoon bekoorlijke tegenstem van de klarinet, gevolgd door een repliek van de fagot (in het mazurka-achtig middendeel, daar waar in de pianopartij de secunde d es voorkomt); maar wellicht is deze versnapering te danken aan de cuisinierskunst van Klindworth of Tausig, die de orkestpartituur hebben verbeterd. Maar voor het overige: welk een klankwonderen, deze concerten. In het 3de deel van het e moll-concert treffen wij bovendien een der weinige staaltjes aan van Chopin's humor. In het algemeen staat dat in f dur op een hoger peil wat de voornaamheid van gevoelsexpressie en de stijlmiddelen betreft, het is „klassieker" in zijn romantisme. Dat in e moll is misschien warmer en spontaner.

Dit hele probleem van „stijl" tekent zich af tegen een betrekkelijke stijlloosheid of stijlonzekerheid, die Chopin's tijd kenmerkte of begon te kenmerken. Vaak wordt dit zo geformuleerd, dat de klassieke vorm zich overleefd had of zich begon te overleven. Men zat als het ware op Wagner te wachten, die de muziek vernieuwde vanuit een genre, waarin nog niemand de klassieke vorm had toegepast of ook maar had kunnen toepassen: de opera. Maar dit betekende niet, dat de romantici tot onklassieke vormloosheid vervielen; meestal sloten zij een compromis, hielden zich b.v. aan eenvoudige klassieke schema's zoals de driedelige liedvorm met zijn varianten, of, als het „programma" over hen vaardig werd, aan ouverture-achtige of vrij geconstrueerde gewrochten, al dan niet met „Leitmotiv" (de „Symphonie fantastique" van Berlioz); en het was zeker niet zo, dat Beethoven voor hen het sein had gegeven, dat men „alles" met de vorm kon doen, mits het maar een „zin" had, zo niet muzikaal, dan toch ideëel, of desnoods alleen maar executief: de virtuoos, die al fantaserend zijn invallen volgt. Nog werd de vorm gehuldigd, zij het ook met een slecht geweten. Intussen is deze ietwat scheve, ietwat gedwongen verhouding tot de vorm — in de zin van „architectuur", de grotere eenheden omvattende bouw van het muziekstuk — geenszins beslissend bij de beoordeling van wat onder romantische vormloosheid dient te worden verstaan. *In beginsel* kan men klassiek zijn in onklassieke of aange-

vreten klassieke vormen, en men kan romantisch zijn in de sonatevorm. De romantische „vormloosheid" gaat waarlijk nog wel iets dieper dan een ontoereikend gebruik van handzame constructies en heeft veeleer op de „structuur" betrekking, dat is de muziek zelf, zoals zij zich voordoet onder formeel gezichtspunt. In deze laatste betekenis is „vormloosheid" beter te vervangen door „stijlloosheid", — een eigenschap, waar Chopin bijzonder weinig van had. Chopin is klassiek in zijn vormen of ondanks zijn vormen, die nauwelijks afwijken van die van zijn romantische tijdgenoten. Men mag hem de klassicus der romantiek noemen, en hij is de enige die op deze titel aanspraak maakt. Niet omdat hij vormvast was in een tijd van beginnende vormenschemering; niet omdat hij de klassieke schema's feilloos wist „in te vullen",[1]) maar omdat hij stijl had, houding had, in een tijd die daar moeite mee begon te krijgen.

De vaak gestelde en veelal voorbarig besliste vraag, of Chopin, en dan vooral in zijn langere stukken, „vormloos" was, beantwoordt zich hiermee vanzelf. Hij was „in vorm", wanneer hij in stijl was, en hij was in stijl, wanneer hij goede muziek van Chopin schreef, en dan wist hij ook wel raad met de meeste „formele" (architecturale) obstakels. Waarom de twee sonaten zijn genie minder eer aandoen dan gewoonlijk wel wordt aangenomen, is een probleem op zichzelf, dat bij gebrek aan voldoende materiaal en andere verhelderende gegevens wel nooit zal worden opgelost, maar dat zeker niet kan worden afgedaan met de bewering van „zie je wel, hij is niet tegen de vorm opgewassen." Voor het overige leerde mij een nadere bestudering van zijn oeuvre, dat minder geslaagde stukken zowel in de „kleine" als in de „grote" vorm geschreven zijn, dat zijn beste werk geen voorkeur laat zien voor kort of lang, en dat zijn ontoereikendheid tegenover de „grote" vorm naar het rijk der fabelen moet worden verwezen. Reeds de pianoconcerten bewijzen de ongerijmdheid dezer aantijging. Zij bewijzen tevens, dat hij zich kon aanpassen aan de sonatevorm, al had hij hierbij misschien de steun nodig van het hoezeer stiefmoederlijk behandelde orkest, dat hem de illusie schonk van muzikale ruimtelijkheid en vrije hemel, waarin de beide polen van hoofdthema en zangthema hun plaats konden vinden. Dit moge dan een proeve van verklaring zijn voor de twijfelachtige waarde van de sonaten, in het bij-

[1]) Dit geldt veeleer voor Mendelssohn, die men dan ook beter „klassicistisch" kan noemen dan „klassiek".

zonder die gedeelten die in de sonatevorm zijn geschreven. Maar ook is mogelijk, dat hij in de loop van zijn ontwikkeling aan deze constructie was ontgroeid.

Om nog even op „klein" en „groot" door te gaan: ziehier een viertal aanvechtbare korte stukken: Préludes 7, 11, 20, Impromptu 2. En vier meesterwerken in de grote vorm: Fantasie, Barcarole, Polonaise in fis moll en die in as dur. Bezien wij hierna de minder geslaagde composities in de grote vorm. Terecht worden doorgaans opgegeven: de Polonaise-Fantasie en, onder voorbehoud, de Ballade in f moll. Leichtentritt noemt ook de Fantasie, maar hij voegt er onmiddellijk aan toe, dat hij de muziek mooi vindt. Nu klopt hier iets niet. Wanneer de muziek mooi is, doet het in waarde-aesthetische zin niet ter zake hoe de vorm is uitgevallen, want vorm kan in beginsel niet „mooi" of „lelijk" zijn, doch enkel correct, overzichtelijk, logisch verantwoord, of, van de componist uit gezien, nuttig bij het componeren, eigenschappen derhalve, die bij het beoordelen van muziek, en van kunst in het algemeen, niet de doorslag plegen te geven. Dit zou anders zijn, wanneer een incorrecte vorm in staat was mooie muziek minder mooi te maken, maar de mogelijkheid hiervan moet sterk worden betwijfeld, al was het maar omdat de muziek door dit vandalenwerk niet alleen maar „minder mooi" zou worden, maar totaal anders.

Toch behelst Leichtentritt's oordeel, onhoudbaar als het zijn mag door innerlijke tegenstrijdigheid, een vingerwijzing hoe het probleem tot oplossing te brengen. Voor een uitvoeriger behandeling van dit onderwerp verwijs ik naar mijn boek over muziekaesthethiek[1]); hier kan ik volstaan met de opmerking, dat de Polonaise-Fantasie en de Ballade in f moll onbevredigende stukken zijn níet omdat er aan de vorm iets hapert, maar omdat zij, naast prachtige gedeelten (vooral de Ballade, o.a. het slot), nogal wat lege en vervelende passages bevatten, iets wat niets met de „vorm", doch uitsluitend met de „inhoud" te maken heeft, d.w.z. met de muziek zelf. In de Polonaise-Fantasie treft men die aan in de maten 116-147, 182-205 en 216-241, waarbij dan nog de slotcadens gevoegd kan worden, bedragende 7 maten. In de Ballade in f moll zijn het de maten 38-46 en 80-100, waarbij desgewenst nog de 2 overgangsmaten tussen het voorvoorlaatste onderdeel en het voorlaatste (de dalende chromatische toonladder) en de 8 overgangsmaten van het voorlaatste naar het laatste onderdeel (vijf nietszeggende accoorden). In het eerste geval dus 86 maten slechte muziek, in het

[1]) *Het Eerste en het Laatste, Grondslagen eener practische muziekaesthethiek.*

tweede 38 maten, hetgeen, vergeleken met het vrij groot aantal maten in totaal, ongeveer wel het verschil weergeeft, dat zo even werd aangeduid met „onder voorbehoud". Maar het schijnt, zonderling genoeg, veel aantrekkelijker te zijn om niet de muziek, maar de vorm aansprakelijk te stellen, die in deze stukken in principe nauwelijks afwijkt van die waarin de Fantasie en de Barcarole zijn gegoten; terwijl, anderzijds, de schitterende fis moll-Polonaise, waar niemand ooit een vinger naar heeft uitgestoken, de „vormloosheid" zo ver drijft, dat zij het „corpus alienum" van een regelrechte Mazurka in haar polonaiselichaam toelaat. Waarom deze tegenstrijdigheden? Ik weet het niet, ik kan er mij ook niet te lang in verdiepen, maar het zal wel zijn omdat men liever geen maten telt, of omdat het beter staat een beroemd componist zonden tegen de vorm te verwijten (waar tóch niemand iets van begrijpt) dan te verklaren, dat hij slechte muziek heeft geschreven van maat zoveel tot maat zoveel (wat iedereen kan horen die ernaar luistert). Tot zover over het probleem, of schijnprobleem, van de „vorm" bij Chopin[1]).

[1]) Omdat over het onderwerp „vorm" veel misverstand heerst, geef ik hier nog een korte samenvatting en enkele aanvullende opmerkingen. Vorm als „architectuur" omvat o.a. de algemene schema's, die zich van de muziek als zodanig theoretisch laten isoleren: sonatevorm, rondo, etc. Met de vorm als „structuur" is dit veel minder goed mogelijk: „structuur" is niets anders dan de muziek zelf onder formeel, d.w.z. algemeen gezichtspunt, en heeft in esthetische zin betrekking op de mate van „gevormdheid", doorwrochtheid, logische samenhang, symmetrie, herhaling, afwisseling, etc. etc. De „formele waarde" van muziek heeft uitsluitend met de structuur te maken, nooit met de architectuur. In beginsel kan de architectuur rommelig zijn, de structuur volmaakt; maar dit zal praktisch niet voorkomen, niet alleen omdat de begrippen architectuur en structuur in hun concrete verschijning toch ergens in elkaar overgaan, maar ook omdat de componist de beide „vormen" als een eenheid ervaart en tijdens het componeren de werkzaamheid van zijn formeel zintuig moeilijk in twee takken kan splitsen. Hierbij dient echter wel te worden bedacht, dat „rommelige architectuur" een contradictio in terminis is, aangezien hier het waardegezichtspunt wordt binnengesmokkeld. Het is er zo mee gesteld, dat waardevolle muziek *altijd* een „architectuur" heeft, die, zoo niet als „waarde", dan toch als feit aanvaard dient te worden, ook waar zij maximaal ver van de traditionele vormen afwijkt. Ten aanzien van Chopin laat zich vaststellen, dat daar waar de muziek een hoog niveau bereikt bijna ook altijd de „structuur" aan de hoogste eischen voldoet: elegantie van lijn, grote ritmische afwisseling, klassiek symmetrische opbouw van melodieën, en wat dies meer zij. Alleen de doorwrochtheid, de thematische of motivische verwerking is zwakker of ontbreekt zelfs geheel, dit in overeenstemming met het lyrisch grondkarakter van deze muziek, — geen „gebrek" dus eigenlijk.

Vorm, voornaamheid, stijl: hoe verstaan zij zich met de versieringen, die bij Chopin in zo groten getale de verleidelijkste beloften toefluisteren aan vaardige spelers? Men zou zich kunnen afvragen waarom componisten toch eigenlijk naar deze verfraaiingskunsten grijpen, die zo weinig essentieel lijken en zich zo slecht schijnen te voegen naar het ideaal der klassieke soberheid. Dat de grote Bach, sober en eenvoudig als geen, zich waarlijk niet van dit kunstmiddel heeft onthouden, lost het probleem nog niet op. Er is wel eens beweerd, dat Bach's versieringen altijd gemotiveerd zijn, en veelal een zelfstandige melodische betekenis hebben. Natuurlijk is dat niet waar, of maar ten dele waar. Bach volgde de gewoonten van zijn tijd, gehoorzaamde aan de eisen van de instrumenten waarvoor hij schreef, en zijn trillers en dubbelslagen, op het clavecimbel noodzakelijk, kan men vaak zonder schade en een enkele maal met winst op de piano missen. Lang niet al zijn versieringen hebben de organisch-melodische waarde van de zeldzaam gracieuze arabesk in maat 20 van de Polonaise uit de 6de „Französische Suite" in e dur. Op een goede dag merkte ik tot mijn ontsteltenis, dat de mij zeer na aan het hart liggende Sarabande uit de 5de „Französische Suite" in g dur mij begon te vervelen. Een ingeving volgend, liet ik de versieringen weg, op twee of drie na (er zijn er 28, op 40 maten), en ziet, het klonk veel mooier, t.w. op mijn vleugel, die werkelijk iets anders is dan een clavecimbel. Dit moet men nu maar eens durven.

Chopin's versieringen dragen een zelfstandiger karakter dan die van Bach, de Rococo-componisten, de Weense klassicisten. Mét Liszt — Schumann is in dit opzicht veel „klassieker" — is hij de man van een rijk geschakeerde sierkunst, een „coloratuur", die, gedeeltelijk aan de Italiaanse opera ontleend, de traditionele pianistische gebruiken ver achter zich laat. Over het geheel zou men deze fiorituren niet willen missen; zij zijn niet alleen in hoge mate decoratief, maar ook vaak van een opmerkelijke expressieve kracht. In deze staarten, krullen, schroeflijnen en spiralen vindt men, om Chopin zelf te citeren, „een dusdanige coquetterie, dat zij reeds volledig in natuurlijkheid overgaat." Daarnaast treft men plaatsen aan, waar hij kennelijk te zeer aan virtuose drang heeft toegegeven. Aesthetische kritiek ten dezen dient op twee dingen gericht te zijn: de waarde van de versiering als zodanig, en haar plaats in een groter of kleiner complex, waarbij dus de „vorm" in het geding wordt gebracht. Als voorbeeld van een zich organisch in het geheel voegende versiering, die echter op zichzelf beschouwd een wat gefriseerde indruk maakt, noem ik de chromatisch dalende tussenstem

in de 48e en 50e maat van de es dur-Nocturne op. 55 no. 2. En dan het omgekeerde, een voorbeeld van versieringen, die, op zichzelf aanvaardbaar genoeg, misplaatst lijken in het stuk waarvan zij deel uitmaken: de Barcarole. Deze Barcarole is zonder een zweem van twijfel Chopin's meesterlijkste schepping, zeldzaam meeslepend, van zeer hoge allure, en wemelend van muzikale, vooral harmonische vondsten (het orgelpunt tegen het slot mag naast de beste orgelpunten uit de fuga's van Bach, Mahler en Reger worden genoemd); maar de wonde plek is ongetwijfeld de lang uitgesponnen zestiendenfiguur in cis dur even voor de reprise van het hoofdthema: een melodische curve, waar niemand iets op aan te merken kan hebben, te meer omdat zij op de lage kwint in de bas prachtig klinkt, maar die niet in het stuk thuishoort, dat door versieringen gekenmerkt is van een ander en veelal hoger staand type. Waaróm deze krullentrekkerij opeens midden in een meesterwerk even superieur van stijl als van gevoelshouding? Liszt deed zulke dingen om de haverklap, maar Liszt had dan ook geen smaak. Het beste middel om zich met dit pijnlijke geval te leren verzoenen is misschien een vergelijking met de gewoonte van sommige middeleeuwse schilders om tussen de schepenen of domheren zichzelf te portretteren. Of men denke aan een schilderij, waarop de handtekening van de schilder een wat erg grote plaats inneemt.

Van de plicht om hierna nog een reeks voorbeelden te geven van geslaagde ornamentiek bij Chopin meen ik mij ontslagen te mogen achten: men zou wel aan het citeren kunnen blijven. Vooral de „Grande polonaise brilliante", een bravourstuk dat men niet laag moet aanslaan, is een schatkamer van muzikale accessoirs: parelen en brillianten, zelden met een valse glans, en op enkele plaatsen zelfs tot de hoogtepunten dezer compositie behorend (maat 23: uiterst welluidend, harmonisch interessant; „delicatessimo", zette Chopin erbij). Als bloemrijk waagstuk prefereer ik deze Polonaise (met zijn mooi inleidend „Andante spianato") boven de beroemdere Berceuse, die ik, op het verstilde slot na, niet zo goed meer horen kan, en waarvoor in de plaats ik altijd de pastiche van Reger speel („Aus meinem Tagebuch", Band II, 9), óok met een mooi slot trouwens. Een even eenvoudige als essentiële versiering met weergaloze werking vindt men in maat 10-11 van de Nocturne in f dur, op. 15 no. 1.

Chopin heeft nogal wat „salonmuziek" op zijn naam staan, waarbij de grens met „serieuze" muziek niet altijd te trekken is. Enkele stukken zijn tegelijk salonmuziek en goede muziek, niet alleen maar „in hun soort". De eerste Nocturne, bes moll op. 9 no. 1, nadert tot dit

type, althans in het hoofddeel. De aanhef van de tweede Nocturne, es dur op. 9 no. 2, hoort duidelijk in de salon thuis, maar is uit muzikaal oogpunt beter dan de zesde, g moll op. 15 no. 3, een nogal zeurderig stuk, dat echter bepaald niet „salonfähig" is. Het salongenre moet aan een aantal heterogene voorwaarden voldoen: niet al te „moeilijk", virtuositeit van een niet al te „zwaar", maar demonstratief karakter, sentimentaliteit of oppervlakkige behaagzucht, arabesken, smeltend rubato (bij Chopin een heel probleem, met name in onze tijd van pianolisten of metronomisten, die een vierkant bijgehakte Chopin hebben ontdekt; en is aan deze condities voldaan, dan heeft men nog niet eens altijd de zekerheid, dat de hele salon het nu ook mooi vindt. Superieure salonmuziek is eigenlijk wel de bekende Fantasie-Impromptu, en ook een en ander in de Impromptus; men merkt dit daaraan, dat men van deze in haar soort voortreffelijke muziek op de lange duur genoeg krijgt. De Walsen zijn van huis uit salonmuziek, min of meer, maar ontworstelen er zich wel eens aan; de Mazurka's wonen in een geheel ander klimaat. Scherp onderscheiden van het salongenre dienen te worden die composities, welke de salon schijnen uit te beelden, zonder voor de salon geschreven te zijn, tenzij dan de salons, waarin Frédéric Chopin zich bewoog, met Liszt, Heine en Balzac als medegasten. De interpretatie blijft willekeurig, maar de beschrijvingen van Leichtentritt en Weissmann, die in de Nocturne in fis dur op. 15 no. 2, en de Ballade in as dur kleine salondrama's projecteerden, zijn toch niet onaannemelijk.

Met het zo juist behandelde onderwerp zijn wij weer in het boudoir terug, Chopin's ware milieu, als mens en als kunstenaar, — het luxueuze hol, waarin zijn voorname geest zich beveiligd voelde voor een „democratisch" toetastende buitenwereld. De onnavolgbare elegantie van zijn muziek suggereert onmiddellijk deze entourage. Zelfs de Polonaises en de Etude en Prélude die hij schreef na de val van Warschau, zijn onveranderlijk gezien uit het boudoirperspectief, wat niet betekent, dat zij geen primitieve kracht zouden ontwikkelen, maar wel dat zij niets met het volk van doen hebben, zelfs niet, tenzij als rhetorische schim, patriottische abstractie, met het Poolse. Het zijn aristocratische uitingen. Aristocratisch is bijvoorbeeld ook de wijze waarop Chopin's muziek zich tot een aanmerkelijke hoogte tegen „duidingen" verzet. Eigenaardige paradox: het boudoir, dat in deze muziek schijnt uitgebeeld, wraakt deze uitbeelding op grond van zijn voornaam karakter. Eén uitzondering wordt echter algemeen aanvaard, en dat zijn de Préludes, die, mede onder invloed van de gesprekken met

de schilder Eugène Delacroix tot stand gekomen, en van amoureuze anecdotiek de stempel dragend (voor een gedeelte ontstonden zij op Majorca, waar Chopin met George Sand vertoefde), wel eens de „eerste impressionistische muziek" zijn genoemd. Het is waar, dat zowel het Franse cultuurmilieu als de opkomende romantiek het ontstaan van een met voorstellingen belaste muziek begunstigen moest; en ongetwijfeld nemen de Préludes een bijzondere plaats in Chopin's oeuvre in. Echt impressionistisch of illustratief zijn ze echter beslist niet, of, voorzichtiger uitgedrukt: ze zijn het niet in hoger mate dan de Nocturnes, de Polonaises, of zelfs de Etudes. De reden waarom Hans von Bülow en anderen hun exegetische krachten juist op de Préludes hebben beproefd is van zuiver anecdotische aard en heeft niets met de muziek zelf te maken. Het speciale probleem van de Préludes ligt elders, en luidt: waarom is deze muziek zo weinig geslaagd? Met uitzonderingen natuurlijk (de 8ste, 12de, 13de, zo men wil de populaire 15de, de 21ste); maar ik heb het altijd tamelijk onthullend gevonden, dat zelfs de hoogtepunten overtroffen worden door de later geschreven, harmonisch boeiende en zeer ontroerende Prélude in cis dur, op. 45, al moet Weissmann, blakend van geestdrift voor Chopin's „schilderingen" en ietwat afkerig van sensitieve complicaties, van deze nakomer niets hebben, iets wat Leichtentritt gelukkig niet met hem eens is. In de tweede plaats trekt het de aandacht, dat veel van deze stukken, en juist de zwakste, buitengewoon kort zijn, — echte „impressies", zogezegd. Vermoedelijk komt dit omdat Chopin er zich voor schaamde. Wijzer dan Weissmann en Leichtentritt, besefte hij maar al te goed met zijn „impressionisme" in een verkeerd, voor hém verkeerd vaarwater te zijn geraakt. Het enige bewijs voor het „impressionistisch" karakter van deze muziek is dus van negatieve aard: Chopin liep ervan weg.

In een boudoir, in een salon, converseert men. Oók wanneer men zich bijgeval aan andere zaken wijdt, want het woord, het vleiende, strelende, verstrooiende, nietszeggende, interessante, insinuerende of dodelijke woord is het onmisbare voertuig voor alles wat de bloem der society zich tussen vier muren meent te mogen veroorloven en niet veroorloven. De onliteraire Chopin moet een goed, een geestig spreker zijn geweest, altijd vol charme; en het is geen ijdele veronderstelling, dat van deze conversationele talenten een en ander in zijn muziek is blijven hangen. Dat is ook wel zo, wanneer men er oor voor heeft. Alleen mag men hier geen meer of minder goed herkenbare transpositie van gesprekken verwachten. Voor een gesprek zijn er minstens

twee nodig, terwijl Chopin altijd monologiseert. Geen spoor van Beethovens „dialogen"; de mannelijke en vrouwelijke partner, die het thematisch materiaal onder elkaar hebben verdeeld. Is dit een der oorzaken van Chopin's minder gelukkige hand in de sonatevorm? Natuurlijk kent ook hij scherpe contrasten, tegenstellingen tussen thema's, plotselinge tegenwerpingen. Maar het is toch anders dan bij Beethoven, die in zijn borst een soort demon met zich meevoerde, die antwoord gaf als hij wat vroeg, en die ook zelf wel eens vragen stelde, waarop Beethoven dan het antwoord geenszins schuldig bleef. Chopin, minder eenzelvig, maar veel meer gesloten, afgesloten, afgerond, in zichzelf voltooid dan Beethoven ooit had kunnen worden, kent deze in muziek geprojecteerde persoonlijkheidsverdubbeling niet. De enige toespeling op een dialoog, die ik bij zijn commentatoren heb gevonden, heeft betrekking op de tweestemmigheid van de aanhef van de Barcarole: een duet, man en vrouw, ziet u wel! Nu, men ziet het misschien, maar horen doet men het niet, nademaal tegelijk zingen niet hetzelfde is als samen spreken. Chopin was lyricus, geen dramaticus, en ook het vluchtigste gesprek heeft nog altijd iets van een drama. Wat hij mist is de dialectiek. Deze dialectiek bepaalt bij Beethoven, behalve het „dialogisch" element, ook de discursieve inslag, het va-et-vient der gedachten, geobjectiveerd in de thematische arbeid, de smeltkroes der doorwerkingen, de brandend argumenterende coda's, die vaak nog op de valreep geheel nieuwe problemen onder de aandacht van de luisteraar brengen. Het is waar, dat niemand, die niet van te voren is ingelicht, dit in de muziek hoort; maar men zal op zijn minst moeten erkennen, dat Beethoven zich tot dit soort interpretaties beter leent dan menig ander. Hoe dit zij, de voornamere Chopin zou voor zoiets slechts een elegische glimlach over hebben gehad. Disputeren, de mensen bij een knoop vastgrijpen, dat was zijn wereld niet. Boeiend experiment: het tegenover elkaar stellen van Beethoven's en Chopin's recitatieven. Neem het 1ste deel van de „Storm"-sonate, op. 31 no. 2, gebouwd op een afwisseling van Largo en Allegro: korte recitatiefachtige stukken, in het begin van de reprise tot een echt recitatief aanzwellend, en telkens beantwoord, en met klimmende heftigheid, door de voortjagende storm, die alle tegenwerpingen en smeekbeden onverbiddelijk wegvaagt. Speel daarna de Nocturne in b dur, op. 32 no 1, die eveneens drie maal onderbroken wordt, n.l. door een orgelpunt of fermate, na een kort stretto. Onderbreking, inderdaad, want met een „poco ritardando" wordt de melodie voortgezet alsof er niets gebeurd is. We hebben hier dan ook niet met een dialoog te doen, maar met

een alleenspraak, die drie maal op precies dezelfde wijze uit de diepten van het onbewuste de waarschuwende stem ontvangt van haar eigen nuttelоosheid. Of, wil men tóch nog aan een dialoog denken: een dialoog tussen de muziek en de stilte. Maar in de coda begint de stem dan eindelijk te spreken. Dit slot, dat door zijn indrukwekkende rhetoriek altijd sterk de aandacht heeft getrokken, bestaat in hoofdzaak uit een conventioneel gebouwd recitatief, voorafgegaan en gevolgd door een bijzonder subtiel verdeeld spel van triolen en zware accoordslagen. Reeds deze gecompliceerde structuur verijdelt ieder reëel gesprekskarakter, en de declamatie in het midden is dan ook niet méer dan declamatie. De accoordslagen zijn geen tegenwerpingen, doch vonnissen of dooddoeners, het pianissimo is geen smeekbede tot een ander gericht, maar autistisch geprevel, en ten opzichte van de gehele Nocturne vervult deze coda strikt genomen dezelfde rol van onderbreking als de drie fermaten ten opzichte van de onderdelen, een onderbreking waarop hier dan alleen maar geen hervatting meer volgt.

F. van der Kooi

OP ZIEKENBEZOEK

Hoewel de reden (zei de zieke) waarom ik niet gezond word, mij nog steeds duister is, kan ik er voorlopig wel een zekere balans van opmaken. Het zal je misschien bevreemden, dat ik „reden" zeg en niet „oorzaak", maar daar heb ik voldoende reden voor. De oorzaak dat ik niet gezond word ligt namelijk hierin, dat ik er een tegenzin in heb gezond te worden, en gaat dus terug op een reden. Ik tracht me die al jaren bewust te maken en deze studie is niet geheel zonder gevolg. Ogenschijnlijk vind ik steeds nieuwe redenen. Het is dan ook niet een regelmatige studie, maar een doorlopend vergeten van het probleem in de zorg voor de instandhouding van mijn ziekte (een zorg die voornamelijk tegen verergering gericht is, naar ik me voorhoud), waarbij het probleem af en toe onverwacht opduikt, op een andere plaats, in een andere belichting, en eigenlijk in een nieuwe gestalte en een nog nooit gezien verband; en dan vind ik opeens weer een nieuwe reden, waarover ik weliswaar lang kan nadenken, maar die ik niet methodisch gezocht heb. Het is nu ook weer niet zo, dat ik al die redenen als een ambtenaar of een winkelier op een lijst afcheck, want ze lossen elkaar niet af, en de oude redenen worden niet door een nieuwe tot onwaarheid gemaakt. Wanneer ik vroeger dacht, dat ik niet gezond wou worden omdat ik niet wist waarvóór ik gezond zou moeten worden, en later, dat de macht der gewoonte (die een zorgend mens, als ware hij een kluit liggend pek, vanzelf tot een zekere harmonie afrondt), dan wel de suggestie van andere mensen en van de wereld mij te sterk en te noodzakelijk was, dan wordt de eerste reden door de tweede en derde niet opgeheven. Het maakt haast de indruk of er maar één reden is, die op gezette ogenblikken bij gedeelten of aspecten onthuld wordt, die groeit en zich verdiept, als een huis dat er telkens een verdieping bij krijgt, totdat... maar laat ik niet vooruitlopen, want dat loopt bij mij toch alleen maar uit in een abstract fantasieslopje. Vaak komt een nieuwe reden, dat wil dus eigenlijk zeggen een nieuw aspect van de onbekende reden (of eerder nog een groeistoot van de onvolwassen reden, waarin al de vorige fazen zich nog aftekenen) vaak komt zo'n „nieuwe reden" (want zo doet het zich ondanks alles voor) tot mij onder de lectuur. Zo, kort geleden, bij Dostoïevsky. Het doet er niet toe welke passage; het had elke passage kunnen zijn, want overal komen in Dostoïevsky's romans mensen, die heftig leven, tot inkeer. Zijn

oeuvre is een epopee van inkeren. Het gebeurt even ogenblikkelijk als blikseminslag. Het zijn niet de grote inkeren, belangrijk voor literaire onderzoekers of filosofen, die mij het meest treffen. Dan wordt de auteur namelijk zo uitvoerig dat ik te veel zie, en mijn inzicht te zeer in beslag genomen wordt. Het zijn de kleine, die nauwelijks opvallen, omdat ze maar even in een gebaar of besluit worden aangeduid. Zo'n passage was het, waarbij ik dacht: Waarom heb ik zulke inkeren niet — of niet meer? Het antwoord kwam onmiddellijk. Het kwam op die maagdelijke zielsplek, waar nog nooit een gedachte geweest was. En het was daardoor, tegelijkertijd, een felle korte formulering — en een wijde lege nevel. (De nevel sprong opeens vol met alle redenen in één, alle vroegere opgenomen in het antwoord, de „nieuwe" reden.) Dat antwoord was: „Omdat ik de zorg voor *gezondheid* primair stel; dat vereelt mij!" Dit antwoord is alleen maar intelligibel in de sfeer waarin het opdook. Eigenlijk begrijp ik het nu al niet meer. Ik kan het je daarom niet uitleggen. Ik ben te zwak om in die gesteldheid te blijven, hoewel ik intuïtief voel dat ik alles zou begrijpen en tot de totale reden zou kunnen voortsnellen, wannéér ik er in bleef. Ik houd alleen de woorden over, alsof ik een ander was. Het belangrijkste woord lijkt me het woordje „stel". Daarin zit het „waarvóór?", de „gewoonte" met haar schijn-harmonie, en de wereld der mensen. Kan ik zover gaan en concluderen, dat de reden waarom ik niet gezond wil worden juist de wil tot „gezondheid" *is*? En dat, mèt het uitroeien van het gezondheidsideaal, een zekere, of beter gezegd, *de, mijn,* inkeer me gezond zou maken? Ik weet het niet. Ik denk te veel. Ik praat te veel. Stel je voor, ik vraag me zelfs af, met het cretineus-geïnteresseerd gezicht van een studeerfrikje: „Is de zorg voor de instandhouding van mijn ziekte identiek met de zorg voor gezondheid?" Ik wou dat ik vroeger op school geen algebra geleerd had. Je weet wel wat ik met „algebra" bedoel. Dan zou ik in de sfeer kunnen blijven waar begrijpen mogelijk wordt, in plaats van vergelijkingen te transformeren zonder doel, of voor een doel dat geen fluim waard is... Wat zit je me aan te kijken? Denk je soms dat ik gek ben? Dat niet? Wat dan? Nu goed ik ben gek! Ik ben gek *omdat* ik op dezelfde manier gek wil zijn als jullie allemaal! Ik verdom het! Ik sta op. Ik ga uit. Alle redenen kunnen voor mijn part naar de verdommenis lopen. Moet ik me soms verantwoorden? Waar is de telefoon... Dat is de laatste maal van m'n leven dat ik die imbéciele nummertjes draai... Slavernij... „Dokter?... Dokter! Loop naar de hel!... Ik zei, loop naar de hel, adieu." Ha, „gefeliciteerd" zegt de huichelaar. Ik kan geen telefoon meer zien.

Weg met dat ding! ... Schrik maar niet — ik ben niet zo gek als ik doe. Dat toestel betaalt de dokter wel, met gesloten beurs zou men kunnen zeggen. — Zie het zinnoberen, zie het octoberen lover! Als een chromatisch klokkespel tegen een lucht van tuurkoooois! (Couperus! — haakjes weer dicht.) Hier heb je „Life" zolang. „Life!" Ik ga een koue douche nemen. Ik ga een aaneenschakeling van koue douches nemen. En dan gaan we naar de „scrotum-tightening, snot-green sea ..." (— —) Zeg (excuseer m'n toilet) leuk dat je gekomen bent, of heb ik dat al gezegd? Hé! ... Laat die telefoon liggen, die is al kapot! (— —) De douche was koud. Ja, ik bibber, maar niet van de kou. Niet van de kou! Van de vraag wat-nu. Ik bibber van de leegte. Ik wil achter het nul-punt komen, achter het begin. Kom laten we gaan. In de zon, in de schaduw, het hindert niet waar. Zolang men nog niet is, komt het er alleen in schijn en dus niet op aan waar men is. Wanneer men is, komt het er helemaal niet meer op aan. Wat ben je zwijgzaam. Hoe is het met jou? Hoe ben je, ik bedoel, hoe staat het leven? Wat vind jij de moeite waard? Als je 't niet zeggen wilt, ook goed. Als je 't niet zeggen kunt, des te beter. Kom laten we gaan zien hoe de boerekool op de herfstakkers staat. Een wonderlijke miskende plant, boerekool. Een plant met hoogstontwikkelde donkergroene hersens, temidden van wazige horizonnen en lengende nachten. Géén ingrediënt voor stamppot! Drager van rijp. Of laten we zwijgend langs het verlaten strand gaan, waar bij duizenden, door landwind bedrogen, de kwallen aanspoelen om te sterven. Blauw-groene dommen van berusting. Bestemd om uit te drogen tot een cirkelvormig lapje, elk in zijn cirkelvormig zandgrafje, overstoven met het fijnste poeder dat de duinwind in tegenlicht voortsluiert, lichtende rook der eenzaamheid. En de gedempte schreeuw van een enkele mediterende meeuw, die lui opwiekt, door ons gestoord. Achter de heïigheid van de blauwe zee geestert misschien een verre witte boot in het verdwaald-lachend zonlicht. En als we moegelopen zijn laten we dan thee gaan drinken op een glasomgeven terrasje in de laatste zomerwarmte bij oude dames met piepende borst en haakwerkje, en enkele kinderen die spelen in manteltjes en herfstige jonge kreten. Dit alles zal er misschien niet op aan komen maar dat is nog hoogst onzeker ...

Helma Wolf-Catz

EEN VERLICHTE VROUW

Isabella Agneta Elisabeth van Tuyll van Serooskerken van Zuylen, de latere Belle de Charrière, is geboren in 1740 op het kasteel Zuylen. We lezen overal dat de familie Van Tuyll alleen de zomermaanden op het slot te Zuylen vertoefde en de rest van het jaar in Utrecht aan de Kromme Nieuwe Gracht. Het najaar van 1740 zal dus ongetwijfeld een prachtig najaar geweest zijn met een onvergetelijk herfstige sfeer rondom Zuylen, waar de rode wingerd klom tegen de muren. De omvangrijke moerbeiboom, eens behorend tot het domein van Frank van Borsselen en Jacoba van Beieren, stond in een der hoeken van het park. In het kasteel zelf moet het tamelijk donker geweest zijn, want omstreeks 1750 eerst heeft Diederik van Tuyll, de vader van Belle, het slot laten moderniseren. Ongeveer zoals het toen werd kunnen we het nu ook nog zien liggen dichtbij de Vechtbrug. Het oorspronkelijke middeleeuwse slot dateert echter uit de 13de eeuw. De verbouwing in de tijd, dat Belle van Zuylen ongeveer tien jaar was en de andere zes kinderen van Tuyll reeds geboren, werd de bouwmeester Jacob Marot opgedragen. De vier hoektorens zijn gebleven, de gevels en de ramen zijn veranderd. De trapgevels en toppen verdwenen, hiervoor kwam een rechtlijnige bekroning met gootlijst. De ingang werd verplaatst, een gedeelte van de slotgracht werd gedempt, het poortgebouw hield zijn 16de eeuwse karakter. Schilderijen van Moreelse, Cuyp, Honthorst, Bloemaert e.a., gobelins met de in die tijd gebruikelijke romantische bostaferelen ontworpen door Maximiliaan van der Gucht, en geschilderde portretten van de Van Tuylls, de Vicqs, Van Lokhorsts en vele voorvaderen sierden toen reeds de muren. In de zalen brandden de kaarsen in de kristallen kronen want feest in het slot te Zuylen en gastvrije ontvangsten waren er aan de orde van de dag. Ook werd er muziek gemaakt en gezongen. Belle's moeder was muzikaal, gul, gastvrij, stammend uit het intelligente patriciërsgeslacht de Vicq uit Amsterdam, afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. Belle's vader bekleedde vroeg vele hoge posten in 's lands bestel als gecommitteerde ter Staten-Generaal, Rentmeester-Generaal der Domeinen in de Provincie Utrecht enzovoort. Nauwelijks zestien jaar trouwde Belle's moeder haar vader, een meisje nog, emotioneel en vol ontzag voor de ernstige diplomaat die Diederik van Tuyll op zijn vierendertigste jaar al was. Opziend naar hem, terwijl hij haar gulle lach, haar lust tot

leven nooit heeft kunnen ontberen. Dit is in „a nutshell" het milieu, dat Isabella maakte tot wat haar stempelde tot de joyeuse, energieke, hartstochtelijke jonge vrouw die zij later werd. De geschiedenis van het slot is een open boek. Er is geschreven hierover door Van Lennep en Hofdijk en Moes en Sluyterman. Deze laatsten geven zeer uitgebreid de geschiedenis weer met mooie oude illustraties en pentekeningen van verschillende tekenaars uit die jaren. Verder wijdt Jongsma zich eraan en prof. Ter Kuile aan de bouw van het kasteel in zijn 'Kastelen en Adellijke Huizen'.

De omgeving dan waarin deze kunstenares, schrijfster in de eerste plaats, musicienne en schilderes opgroeide, is er een van verfijning en eruditie. Haar genialiteit is mogelijkerwijs gesproten uit de jonge kunstzinnige moeder vermengd met het bloed van de veel oudere vader. De erfelijke factor in de genialiteit is onbepaald, maar dat er een is wordt wel aangenomen.

„Over haar leven," zegt prof. P. Valkhoff in De Gids in 1928, „is veel geschreven, over haar werk weinig."

De reden ervan is waarschijnlijk niet alleen dat Belle de Charrière in het Frans schreef, maar ook dat zij werk schreef, dat men rustig moet proeven, waar niet de fantasie de hoofdtoon voert, doch de precisie, de fijne geest en de strekking, al zijn het dan geen tendensromans. Bovendien was haar leven romantisch, vooral omdat het, indien men er niet in doordringt, nog romantischer lijkt. Om tot de jeugdgeschiedenis, die vooral bij deze schrijfster een rol speelt, terug te keren, moet men weten, dat Isabella de oudste was van de zeven kinderen van Tuyll, van wie een meisje drie maanden na de geboorte stierf, en de oudste zoon Reinout bij het zwemmen in de Vecht op achttienjarige leeftijd verdronk. Echter vinden wij geen andere rudimenten hiervan dan misschien de altijd durende aanwezigheid van het vergankelijke en het innig gevoelde medelijden voor de schepselen door al het werk van Belle van Zuylen heen. Dat is meer een onderbewust reageren op een jeugdige confrontatie met de dood dan een bewuste. Bewust wordt hier slechts melding van gemaakt in een later aangetekend postscriptum onderaan een brief, die zij voordien op haar zestiende jaar aan deze broer Reinout schreef. Deze brief met aantekening is overgenomen door Sainte Beuve in zijn Portraits des Femmes. Een brief over vriendschap en liefde, waarin wij kennis maken met een zeer vroegrijp meisje. „Dat het bitter is te schreien over de dood of medelijden te hebben met onze eigen smartelijkheden," schrijft zij. En in het postscriptum: „Hijzelf heeft mij dat eerste ver-

driet doen ervaren." Met haar broer Willem, dol op de jacht, en de preutse op zeer jeugdige leeftijd gehuwde zuster Marie had ze geen contact, evenmin met haar broer Vincent met wie ze desondanks Plutarchus leest. Echter wel met Ditie (Diederik) haar vier jaar jongere broer, de latere zeeofficier. De enige aan wie zij een enkele keer in haar brieven de Hollandse aanhef „mijn lieve Ditie" schrijft en tegen wie ze Hollandse gezegden gebruikt. (Die zij later als Zwitserse wel bezigt als zij verontwaardigd of zeer ontroerd is.) Als kind was ze heel blijmoedig, ongedurig, zeer levendig en schrander. Men vindt dat uitgebreid beschreven in het werk, waar Godet twintig jaar aan besteedde. Men vindt dit eveneens allemaal in beknopte duidelijke vorm in de inleiding tot de voortreffelijke vertaling van Caliste van Victor E. van Vriesland. Caliste is haar meest roerende roman. Ook Geoffrey Scott schrijft over deze tijd op zijn eigengereide en toch zo fijnzinnige wijze waarin de donkere Hollandse sfeer lichter is en het licht meer schijnt als op een aquarel dan in andere boeken.

Belle van Zuylen begon te schrijven tussen haar elfde en haar dertiende jaar. Ze schreef aardige kinderverzen en een enkele zoals die voor haar moeder die Godet overneemt. Op haar drieëntwintigste jaar schreef ze anoniem Le Noble, een hekeldicht over de adel, waarvan ieder dacht dat de schrijfster Belle van Zuylen zou zijn en dat voor haar vader vooral een wat pijnlijke situatie schepte.

Het is bij benadering gezien met de ogen van die tijd een zeer vrijmoedige en onbevooroordeelde zienswijze. De oude edelman baron d'Arnonville, die bezwijmt van ontsteltenis van het feit alleen, dat zijn dochter een mésaillance wil doen met de jonge ridderlijke edelman Valaincourt, die slechts vijfendertig jaar in de adelstand is verheven in plaats van eeuwen en niet over voldoende kwartieren in zijn wapen beschikt als zouden het ducaten zijn in zijn zak, is erg vermakelijk beschreven. Wat cliché is de onontbeerlijke broer die trouwt om het geld met een gebochelde vrouw. Deze satire heeft romantische gedeelten over de vlucht van Julia, de hoofdpersoon, met haar ridder. Eindigend na de vergiffenis van Julia's vader als zij gehuwd na haar vlucht terugkeert met de Valaincourt, schrijft Belle van Zuylen: „Julia was gelukkig en haar zoons waren geen Maltezer Ridders." Een echt jeugdstuk dus, hekelend, wat cliché, romantisch en toch ook weer geestig.

Maar het grote talent van Belle van Zuylen komt pas tot rijpheid in haar brieven en in haar zelfportret. Brieven o.a. aan haar vriend Boswell, een Schot van hoge afkomst die in Utrecht studeerde. Ook de

brieven aan Ditie, over de schilderkunst, aan haar leermeester La Tour, en aan haar nicht en vriendin Mme d'Athlone zijn van betekenis. Het begint echter eerst recht bij de briefwisseling met d'Hermenches, die zelf een verfijnde pen had en een vriend van Voltaire was. Op haar twintigste jaar begon de vriendschap met deze veel oudere d'Hermenches, hij was achtendertig en dan komt de romantiek. Zij ontmoette hem op een bal, in Den Haag, deze Don Juan, de briljante Zwitserse edelman, die als commandant van de geallieerde troepen in de Nederlanden gelegerd was. Bekend is hun geschiedenis van twee als het ware voor elkaar geschapen zielen. Een paar dat elkaar niet kon weerstaan en toch heeft moeten weerstaan. Zij niet alleen gedwongen door de zeden van die tijd, maar ook „par excellence de coeur", hij was gehuwd. En hij, omdat hij bij een jonge freule Van Tuyll niet die kans kreeg, die bij de Parijse adel van die dagen wat men noemt „en vogue" was, hoewel men uit zijn brieven, die soms scherp en soms wat „sophisticated" zijn toch wel weer het gevoel krijgt, dat hij zeer gesteld was op zijn „adorable Agnes", zoals hij haar bij voorkeur bij haar tweede naam noemde. En in ieder geval door deze jarenlange correspondentie (die nog bij tijd en wijle in haar huwelijk werd voortgezet en vijftien jaar in het geheel duurde) een schier onverbrekelijke binding aan haar behield. Deze brieven waarvan de elf eerste vertaald zijn door mr. Marie Anne Tellegen en N. Kessler ('33) komen van een aarzeling van een jongemeisjesangst, een spelletje vol pruderie tot openhartige bijna analytisch verfijnde bekentenissen. Ze worden gedragen door een altijd verlangende ondertoon dat eens nog het leven met d'Hermenches door wat voor wonder dan ook anders zal worden. Ook als zij door toedoen van d'Hermenches verloofd raakt met zijn wat oudere vriend de graaf de Bellegarde is het d'Hermenches die ze het liefste schrijft, is hij het eigenlijk door en in brieven aan de graaf zelf. In de brieven aan Boswell, aan Ditie, er is altijd sprake van d'Hermenches. Later is gebleken, toen hij toch te elfder ure gescheiden en gehuwd was met een jonge vrouw, en Belle van Zuylen met de Charrière, dat hij geen afstand kon doen van deze brieven. Het belangrijke ervan ook en vooral is, dat deze brieven soms over hun verhouding tot elkaar reppen, doch meestal over alles wat haar beroert, en dat is zeer veel. Sociale noden, familiegeschiedenissen, scherpe observaties van mensen en toestanden, en ook de grote liefde voor hem, voor deze briljante Don Juan, die vaderlijk vermaant en doet. Een beetje de vos, die de passie preekt, maar zelf wel weet dat hij niet in de schaduw kan staan van zijn „adorable Agnes". Men zou kunnen zeg-

gen, dat de brieven in deze tijd geschreven zouden kunnen zijn, dat zij alle de deugden dragen als openhartigheid en eerlijkheid tegenover zichzelf en toegewijde liefde voor de ouders. Ze zijn zo vrijmoedig zonder vrijpostig te zijn of opdringerig. Ze hebben vaak de sfeer van een „paradise lost" of zelfs een paradijs in de tuin van Zuylen of Middachten waar Belle van Zuylen bij haar familie logeert en waar veel oude vrienden en familieleden in de zomer bijeen zijn. Zonder de geliefde man, die ergens is als achtergrond, als de uiteindelijke droomvervulling. En toch zijn de brieven soms nuchter, melancholiek, troosteloos en wat bitter of ironisch. Maar alle worden gedragen door dezelfde vurige ziel en ingetoomd door dezelfde fijn besneden pen. Wel is Isabella dikwijls bang, dat men haar geheim bemerken, haar bestraffen, maar ook verraden zal. En zij voelt, dat dit indien zij toegeeft de eerste stap is naar dat ene grote, dat nu eenmaal liefde heet. Het zou ondoenlijk zijn in kort bestek de vele facetten van deze brieven weer te geven en de ontwikkelingsgang van de jaren 1760—1775. Misschien is hun grootste charme de zomeravonden van Zuylen, de uren in de tuin, een schemering van bestemd verlangen naar dat ene wonder gemengd met het vergankelijke, datgene wat men eeuwig noemt. Zeker is het in deze sfeer het onbewuste wijsgerige dat ons goed doet en interesseert. Van een van de vele voorbeelden van een der vele brieven is hier een kort stukje, dat eigenlijk niets belangrijks heeft, maar waarin Belle van Zuylen schrijft over het onderwerp dat haar zovele malen is ter harte gegaan. Ook in haar zelfportret Zélide, dat een wonder is van analyse vooral voor die tijd, en in haar belangrijke brieven aan Boswell (in Boswell in Holland 1763-1764, edited by Frederick A. Pottle 1952) vindt men hetzelfde gevoel voor de vergankelijkheid der dingen verankerd. Maurois schreef in '55 over James Boswell en Belle van Zuylen in zijn „Portraits". Men moet met kennis van zaken en onderscheidingsvermogen voor zichzelf uitmaken in hoeverre dit een getrouwe weergave is van Belle van Zuylen in deze fase.

En zij schrijft dan aan d'Hermenches:

„Donderdag middernacht, 14 februari 1765.

Alleen een half velletje wit papier, een gedeelte van een brief van mijn moeder is het enige dat mijn cassette oplevert; het doet er niet toe, laten we het vol schrijven, ik heb het beloofd, en ik denk te veel aan U op dit ogenblik om U niet te schrijven. Misschien denkt ge ook op dit ogenblik aan mij; gij soupeert met dames en gij denkt dat gij

meer van mij houdt dan van een van hen; of te wel ge komt thuis en gezeten in het hoekje bij de haard ben ik het, die gij in de andere hoek zoudt willen zien zitten. Ik zal U troeven, beste d'Hermenches, mijn haard heeft Uw vuur nodig, mijn kamer is warm, ik zou U voor één uur de plaats van mijn kamermeisje willen geven en op mijn gemak met U praten. Maar wie weet of ge niet juist vandaag verliefd geworden zijt? Het is niet noodzakelijk, doch ondanks Uw vleiende woorden, die ik graag wil geloven, zoudt ge toch heel goed kunnen souperen met een vrouw die ge meer bemint dan mij. Uw vleiende woorden, d'Hermenches, behagen gelijkelijk mijn hart en mijn eigenliefde; het zou vergefelijk zijn zich te laten verblinden. Overdrijf nooit een woord, dit zou bedrog zijn want ik neem alles letterlijk op, en ik geloof als een evangelie dat Uw grootste genoegen in Parijs is, een kleine schrifture vanuit Utrecht. . . ."

Sybil Scott (de echtgenote van Geoffrey Scott, die The Portrait of Zélide, de uitgebreide studie over Belle van Zuylen, schreef) vertaalde in 1925 in het Engels Le Noble, Mrs. Henley, Lettres écrites de Lausanne en Caliste ou Suite des Lettres écrites de Lausanne. (Waarom zij Caliste niet begint waar het in het oorspronkelijk begint, en dit vastknoopt aan de voorafgaande brieven, is mij niet bekend.) Noch de uitgave met inleiding van Sainte Beuve, noch die van Godet, noch de Nederlandse van Van Vriesland zijn zo. In het Engels is de vertaling dichterbij het moderne maar daardoor ook minder in de geest van die tijd, o.a. ook omdat de Engelse taal niet het gij of U kent, alleen het „you". Geoffrey Scott zegt in de inleiding, die hij bij deze vertaling schrijft, o.m.: De achtergrond van Belle van Zuylens verhalen is de achtergrond van haar eigen leven, de meningen van haar heldinnen zijn haar meningen, hun onaanpasselijkheden, haar onaanpasselijkheden. In het leven zelf was ze trots en gesloten maar in haar romans vertelde ze haar geheimen zonder wroeging. Haar verbeeldingen stonden als een doorzichtig scherm tussen haar en de wereld. Nadat de jonge Mme de Stael Belle de Charrière van haar jongste vriend Benjamin Constant had beroofd, zegt Scott, schreef zij door, droge dode boeken, en stierf.

Haar Lettres Neuchâteloises en Caliste schreef zij, toen ze Benjamin Constant reeds kende, maar uit alle biografieën krijgen we de indruk, dat zij Caliste schreef — en dat wordt ook als Benjamin Constants overtuiging weergegeven — na een zeer triest avontuur met een Geneefse leeghoofd, die zij overschat. Is Caliste echter niet tegelijkertijd

zo ontroerend omdat zij Constant al kende? In dit vervolg op Lettres écrites de Lausanne (met als hoofdpersoon Cécile) komen de gevoelens van de kinderloos gebleven Belle de Charrière zeer bijzonder mooi tot uiting. Elke raad, altruïstisch maar in diepste wezen vol van de moederlijke binding aan haar kind, is fijntjes en raak. Het is een even groot genot Mme de Charrière's Caliste in de vertaling van Van Vriesland te lezen als in het oorspronkelijke. Mme de Charrière, zegt Scott, was altijd in staat haar personages te doen „lopen met voldoende gratie" naar een bepaald punt dat van belang was in hun leven. Daarna verlaat ze hen gewoonlijk en we mogen de veronderstellingen maken, die we willen over het vervolg van Cécile's romance, het einde van Mrs. Henley's huwelijk of de toekomst van Caliste's ongelukkige liefde. De grote wereld is beschreven, het probleem gesteld, de karakters duidelijk gemaakt, hoe het allemaal afloopt blijft bijna zo onzeker in de litteratuur als in het leven. En hij zegt verder: de litteratuur, die ze schreef was nauwelijks iets op zichzelf staands, maar een deel van Zélide's leven.

Of dat nu helemaal juist is? Om een vergelijkend standpunt te horen zou men een van de eerste schrijvers over haar als Sainte Beuve wederom, Philippe Godet, prof. Valkhoff ('28) of Van Vriesland ('42) moeten horen. Sainte Beuve zegt daarentegen van Cécile: „Het verhaal eindigt schijnbaar niet maar het eindigt toch." In zijn introductie van Caliste (uitgave 1845) citeert hij een uitspraak van een zekere Mlle Pauline de Meulan, een kenster van het werk van Mme de Charrière, waarmee hij het eens blijkt te zijn. Nl.: „Caliste is een van die composities van de hoogste moraal evenals deze een der meest originele en geestige is, die sedert lange tijd zijn geschreven." In Godet lezen we nog, dat Cécile en Caliste behalve door de eigen gevoelens van Mme de Charrière geïnspireerd zouden zijn door Rose Cornelië Louise Röell, dochter van Guillaume Röell, die in hetzelfde jaar geboren is als Belle van Zuylen en in hetzelfde jaar overleden te Lausanne, gehuwd met een Zwitserse. Zijn dochter Rose Cornelië Louise huwde op latere leeftijd eveneens een Zwitser. Godet beschrijft haar als een allerliefst meisje, dat in briefwisseling stond met Mme de Charrière. Deze brieven zijn helaas niet bewaard. Godet heeft de grootste bewondering voor Mme de Charrière en haar gehele werk. Hij vertelt ook hoe Caliste en ander werk werden ontvangen. Zijn wijze van beschrijven en van zien is zo doorspekt met allerlei wetenswaardigs, dat men er niet genoeg van lezen kan. Aan het „mystère", het onopgeloste mysterie dat Caliste deed geboren worden, wijdt hij een apart hoofd-

stuk. De Lettres de Lausanne zijn geschreven in 1785 en Caliste in 1787. Ook in Mrs. Henley (1784) wordt het lot geschilderd van een gevoelige, levendige vrouw, gehuwd met een al te kalme echtgenoot. Een tegenhanger van de beide echtgenoten in Le Mari Sentimental van Samuel de Constant, een oom van Benjamin, dus een broer van baron Constant d'Hermenches. In haar Lettres trouvées dans la Neige (1793) wisselen een Fransman en een Zwitser van gedachten over de revolutie. Haar Honorine d'Userche (1796) behandelt in zijn filosofieën de invloed van de geest op de materie. In de Marianne van de Lettres Neuchâteloises, schrijft Valkhoff, vinden we geheel en al de oprechte menslievendheid van Belle van Zuylen terug, zoals we Mme de Charrière terugvinden in de moeder van Cécile. „En wat is," zegt hij later, „de roman Caliste anders dan een ontroerende aanklacht tegen de levenslafheid, de bijgelovige gehechtheid aan conventies, de eigenlijk dodende gehoorzaamheid aan ouderlijk egoïsme." Uitgebreid bespreekt prof. Valkhoff ook Les Trois Femmes. En hoewel hij dit werk in artistiek opzicht niet zo kan bewonderen als om zijn sociale elementen, geeft hij hieruit een prachtig fragment. Het gesprek van Josephine met haar jonge meesteres de morgen na de ontdekking van haar nachtelijk samenzijn met Henri. En hij schrijft verder over Mme de Charrière: „Had het lot gewild, dat Belle van Zuylen met een Fransman was gehuwd en in Parijs was komen wonen, dan zou ze daar een plaats hebben ingenomen even belangrijk als Mevrouw Du Deffand, met wie men haar vergeleken heeft, Mevrouw Geoffrin of Mevrouw Necker." En Van Vriesland, die beter dan wie ook deze roerende moederlijk opvoedende tederheid weet weer te geven noteert in zijn inleiding tot Caliste:

„De Histoire de Cécile, de kleine briefroman die aan Caliste voorafgaat en waarmee het samen de Lettres écrites de Lausanne vormt, getuigt van een meesterlijke intuïtie in wat het hoofdbestanddeel van het werkje is: een schets der wijze, waarop men een dochter van een jaar of zestien zou moeten opvoeden. Ook Sir Walter Finch et son Fils William (Genève 1908)," gaat hij verder, „behandelt in romanvorm het paedagogisch probleem; een vader geeft zijn zoon allerlei raad, totdat hij den volwassen leeftijd heeft bereikt. Hij geeft hem geen leefregels — daaraan gelooft hij niet — maar een schat van eigen waarnemingen en overdenkingen, welke de zoon later op de juiste wijze zal waarderen."

Wat Valkhoff e.a. over haar politieke geschriften en raadgevingen in de jaren 1787-1797 schrijven is zeer belangrijk om te lezen, maar

het zou te ver voeren dit aan te roeren. Het zou eveneens ondoenlijk zijn in dit kort bestek op meer werk van Mme de Charrière in te gaan. Zelfs om aandacht te besteden aan haar lang niet onverdienstelijk schilderwerk, de kunst die zij vooral beoefende in haar Hollandse tijd. Of aan haar muziek, waaraan dr. Titia Geest (van Gorcum '55) een gedeelte wijdt.

Belle van Zuylen was een zeer verlichte vrouw in haar tijd met filosofische gedachten en een beschouwende geest. Zij vond de bron van haar verbeelding niet in het oneigene, maar in de innigheid van menselijke gevoelens, die zij etste met een scherpe naald en waarvan zij een uitzonderlijk goed vertolkster was.

H. A. C. Roem

DE ZIN VAN HET SCHRIJVERSCHAP

Wie schrijft beschrijft en wel zijn tweede levensreis. Het schrijverschap is de objectivatie van die tweede levensreis. Deze tweede levensreis ontstaat door een bestaansverdubbeling en omgekeerd. Naast het onmiddellijk gegeven bestaan, het bestaan waarin we geworpen zijn, rijst een nieuwe bestaansvorm op, welke hoewel geheel het karakter van menselijke geschiedenis dragend, tracht zich onafhankelijk te stellen naast en misschien boven de eerstgenoemde bestaansvorm. Hoewel de beide bestaansvormen geheel verlopen binnen de dimensies van de historiciteit, treedt binnen het menselijk bestaan als totaliteit een polarisatie op, door middel waarvan het bestaan zich van het bestaan tracht te ontdoen. Het bestaan geraakt dusdoende in een paradoxe situatie, want de bestaansverdubbeling (met accent op verdubbeling) blijft bestaansverdubbeling (met accent op bestaan), d.w.z. er treedt geen echte ontstijging of transcendentie op, de polarisatie is een bestaansimmanent phenomeen. De menselijke bestaansconditie van de schrijver is dus wezenlijk paradox van aard, het is objectivatie van een tweede levensreis, die geen principieel andere levensreis is.

De schrijver schrijft over het leven, ook als hij ogenschijnlijk over het leven heen of aan het leven voorbij schrijft. Deze menselijke conditie betekent overigens geen spiegeling van de eerste levensreis in en tot de tweede. De objectivatie door de tweede levensreis is geen spiegelreflectie van de eerste, maar is bespiegelende interpretatie daarvan. Bespiegeling is altijd reeds interpretatie en dus meer dan spiegeling. Ook de meest fantastische litteraire thematiek is interpretatie van en wel tegen de concrete bestaansstructuur in. Ook de tegeninterpretatie is interpretatie van en zelfs vanuit. De schrijver schrijft dus vanuit het leven over het leven. Hij schept leven over het leven heen en tegen het leven in.

Omdat de schrijver beide levens leeft, leeft hij dus afwisselend het ene en het andere. En omdat hij als individu naar eenheid streeft, tracht hij beide bestaansvormen contrapuntisch met elkaar te verbinden. In en als de litteraire kunstenaar wordt de bestaanspolarisatie dynamisch geordend tot een contrapuntische structuur, de beide levenslijnen gaan kruisend parallel.

De schrijver denkt over het leven vanuit het leven, de idealistische wijsbegeerte denkt over het denken en het leven vanuit het denken.

De existentiële philosophie denkt vanuit het leven over het denken en het leven en het is dan ook niet verwonderlijk dat de grenzen tussen litteratuur en wijsbegeerte hier gaan vervagen. Het litteraire bezigzijn blijkt hier wijsgeriger dan men dacht en de philosophie meer litterair dan men wilde weten. Beide blijken au fond te zijn een poging tot zelfinterpretatie van het menszijn. Zelfinterpretatie ook tot in de meest fantastische en speculatieve verbeeldingsthematiek.

Wie iets verbeeldend stelt, meent dat het verbeelde eigenlijk een menselijke mogelijkheid zou moeten kunnen zijn en dat toch eigenlijk ook al een beetje is.

Litteraire existentie is verdubbeld bestaan, de zin ervan is tot mensduiding naar boven, dat is tot bovenuit-duiding te komen. Het is de tour de force van het zichzelf aan de eigen haren omhoog trekken, een tour de force welke mislukt en gelukt tegelijk. De mens is inderdaad het enige schepsel aan wie het gelukt zich tot op zekere hoogte aan de eigen haren omhoog te trekken. Deze mogelijkheid treedt op in en met de bestaansverdubbeling en met het feit dat de een de bestaansverdubbeling van de ander kan meemaken, doordat de schrijver schrijft.

De lezer volgt echter het trapezewerk van de schrijver vanuit een veilige plaats, hem treft slechts indirect de Prometheïsche bestraffing welke de schrijver in en met zijn verscherpte bestaansverdubbeling ondergaat en waaraan hij soms bijna ondergaat. Deze paradoxale dynamiek verleent aan het schrijverschap zowel een verhoogd gevoel van vrijheid als van tragische gebondenheid; het laatste is er juist door het eerste.

Wat is nu de zin van het feit dat de schrijver zijn tweede levensreis objectiveert en dus niet alleen maar monologisch fantaseert?

De mens is wezenlijk een op weg zijnde, een naar het eigen diepste zelf op weg zijnde, deze existentiaal brengt met zich mede dat de mens zichzelf voortdurend heeft te interpreteren. Het voortdurende levensontwerp eist een voortdurende interpretatie van eigen zijn en eigen situatie. De mens als mensheid en de mens is wezenlijk geval van mensheid en menselijkheid, eist dat deze interpretatie wordt gecommuniceerd. Interpretatieve noodzaak betekent noodzakelijk mededeling en dus objectivatie van het proces der interpretatie in de vorm van een bestaansrapport. Existentie is dialectische eenheid van zijn en zeggen, van leven en levensrapportage. Zich niet zeggend zijn, zich niet in bestaansrapporten neerleggend zijn, is een verloren gaand zijn. Wat wij bezitten aan cultuurschatten is het geheel van bestaansrap-

porten door onze voorgangers uitgebracht. Alleen bestaansverdubbeling en objectivatie daarvan vermag tot cultuurcontinuïteit te leiden in die zin, dat er daardoor cultuur is en zijn zal.

Van alle uitdrukkingsmiddelen is het woord het meest universeel en het meest exact en levert ook de meest indringende bestaansrapportage. De schrijver werkt dusdoende mede aan het scheppen van een tweede mens en mensheid. Een tweede mens die geen bovenmens wil zijn, maar wel een mens die boven wil blijven in de stroom der contingentie en historiciteit. In en met de bestaansverdubbeling weet de schrijver zich te emanciperen van de zwaartekracht der feiten en slaagt hij erin een tegenwereld op te bouwen met zijn eigen gravitaties.

Deze emancipatie is overigens, zoals reeds in het begin werd aangeduid, niet ontologisch-transcendent van aard, maar blijkt wel phenomenologisch-transcendentaal van functie. De schrijver schrijft zich vrij van accidentie en schrijft zich daarmee vrij voor essentie. Deze essentie is en blijft echter gelegen binnen de dimensies van de historiciteit.

De schrijver maakt geschiedenis, hij „geschiedt" zelf en zodoende verdubbelt zich de geschiedenis.

KORT BESTEK

Winkelhaken bij krantlezen

I. Vetgedrukte dubbele kop: Paus verdedigt recht van defensieve oorlog. Het betreft de kerstboodschap van Paus Pius X. Zou deze kop het meest karakteristieke uit de kerstboodschap weergeven? Of het meest gewenste i.v.m. de nieuwe Amerikaanse politiek? Of de paus heeft het aldus simplistisch gezegd, dan vereisen zulke woorden uit deze mond commentaar. Of het werd niet zo gezegd, dan vereist wat er wel gezegd werd, des te meer commentaar, bij aanhouden van deze kop. Of, de kop van het bericht deugt niet.

II. Klein berichtje rechts onderaan uiterste hoek: Kern Bundesheer bestaat uit Wehrmachtsveteranen. De Westduitse minister van Defensie heeft het parlement op vragen van een lid meegedeeld, dat 31 van de 38 generaals der Westduitse bondsrepubliek werkzaam zijn geweest bij de Duitse generale staf onder Hitler. Van de 237 kolonels in het leger zijn er 100 vroeger officier geweest bij Hitlers generale staf.

Kunnen wij onze tijd niet bijhouden, dat wij aan zo'n berichtje blijven haken? Is het teveel verleden, vergeven en vergeten om als een vetgedrukt schrikbericht over hedendaags bondgenootschap in aanmerking te komen? Kan het nog net het onderste hoekje halen zonder eraf te vallen? Moeten wij bij zo'n opmerking weer horen: let liever op het grote gevaar uit het Oosten! Maar Rusland is onze bondgenoot niet. Aan onze bondgenoten zal men ons kennen en ook of wij ons ermee veilig voelen, schouder aan schouder voor dezelfde zaak. Zou een serie interviews wat zijn: gesprekken met hooggeplaatste bondgenoten? Ook dat zou natuurlijk paizig en poezig kunnen uitvallen, maar let op de Schmisse, in- en uitwendig.

III. De Europese federalisten hadden een discussieavond, afdeling Den Haag. De inleider zei dat het vrije Westen een voet tussen de deur moet krijgen in het Oosten. Hoewel geen voorstander van militaire tussenkomst, vindt spreker toch, dat men, wil men werkelijk iets bereiken, niet voor het minste geringste risico moet terugschrikken. Vermenigvuldigt men deze stemming met evenzoveel gelijkgestemde afdelingen in Europa, dan zullen wij, nu juist het uiterste beleid vereist is om een panische of demonische of hysterische explosie in ons werelddeel te voorkomen, weldra aan een wereldoorlog toe zijn. Gelukkig maar dat Amerika er ietwat wijzer over is gaan denken dan de inleider die misschien een Haagse stoottroep zou wensen.

IV. Valt er van Nehroe niets te leren? Of, kan men zich in vier regels van hem afmaken? Zijn rede voor de Verenigde Naties was sterk filosofisch getint, zegt een overzichtschrijver. Maar ... „de gedachten die erin vervat zijn, staan in regelrechte tegenspraak tot onze opvatting, dat de militaire paraatheid de beste verdediging is van de vrede tegen aanslagen van expansieve naties. Men kan slechts hopen, dat deze opvatting ook de grondslag zal blijven van de Amerikaanse politiek, al liggen er nieuwe ontwapeningsvoorstellen in het verschiet". Kan men zonder lichtvaardigheid zo onomstotelijk 'deze opvatting' als axioma handhaven? Moet men niet op zijn minst ook een andere visie, èn andere middelen, van álle kanten overwegen? En, van een andere kant gezien, hebben Rusland, Engeland, Frankrijk met hun militair optreden werkelijke voordelen behaald, of zich werkelijke nadelen op de hals gehaald? Ziet het Westen zijn crediet in Azië versterkt door 'Suez'? En is het geen teken voor ons, wanneer Nehroe, sprekend namens niet zo weinigen in de wereld, verklaart, dat de wijze waarop de wereld in de laatste twee drie maanden heeft gereageerd op wat zij als euveldaden beschouwt, z.i. een der gezondste thans waarneembare kentekenen is?

Het hemd is nader dan de rok — maar niet altijd

Kort na Sinterklaas is bij wijze van surprise in Weesp een vrij huis aan een Hongaars gezin aangeboden, compleet met inrichting en al. En mejuffrouw Klompé, de minister van maatschappelijk werk is er bij komen kijken, hoe de Hongaar wel keek.

Een kniesoor die er tegen is dat wat ook aan wie ook cadeau wordt gedaan, dachten we eerst. Maar later op de avond begonnen we er toch zelf over te kniezen ...

Wij herinnerden ons dat het met de door Hitler verdreven Joden toentertijd minder vlot was gegaan, dat sommigen daarvan aan de grens waren teruggestuurd en dat men in één geval van de grens af het lijk had kunnen zien van de man die zich uit wanhoop om zijn weigering had verhangen.

Wij herinneren ons ook dat de door Franco verdreven Spanjaarden hier op een heel andere manier, d.w.z. helemaal niet werden ontvangen.

En daarna bedachten we dat de woningtelling van dit jaar aan het licht had gebracht dat er een tekort is van 258.000 woningen op een totale voorraad van 2.533.000, of anders gezegd dat er op elke tien woningen nog één zou moeten worden bijgebouwd.

Toen kregen we bovendien nog het verhaal te horen van een Nederlander die — neen, geen huis, zelfs geen woning aangeboden kreeg — maar toch kans had, de bofferd, er een te mogen betrekken. Drie kamertjes zonder ameublement uiteraard.

Hoe groot het gezin was? Vader, moeder en acht kinderen. Dan zijn drie kamers niet veel, had iemand hem gezegd. Toch wel, had hij geantwoord, wanneer je met z'n tienen tot dusver gewoond hebt op één kamer en een kabinetje...

Neen, lezer, hij zit er nog, de kans ging niet door. Een volgende keer misschien. Moed houden maar.

Laten wij hopen dat de minister gelijk zal krijgen met haar opmerking, dat wij onze eigen mensen niet moeten vergeten. Zij kan daar meer aan doen dan een onzer.

Alle nonconformisme moet tegenwoordig op zijn tellen passen. Daarom zeggen wij bij voorbaat: alleen kwade trouw kan hieruit lezen dat wij tegen redelijke hulp aan uitgeweken Hongaren zijn.

Verraderlijke historie

Onder hen die tegen de gang van zaken in Hongarije hebben geprotesteerd is ook onze minister-president.

Sprekend over de episode met generaal Maleter die de Russen arresteerden toen hij over de aftocht van hun troepen kwam onderhandelen, zei dr. Drees dat men ver in de geschiedenis terug moest gaan, om een dergelijk verraad te vinden.

Het geval Maleter had plaats in de nacht van 3 op 4 november '56. Is 22 oktober '56 'ver terug'? Toch onderschepten op die datum Franse straaljagers het vliegtuig dat met vijf Algerijnse leiders van Rabat naar Tunis vloog waar zij zouden deelnemen aan besprekingen tussen de sultan en de Tunesische premier Habib Bourguiba.

Wij kennen de mening van dr. Drees over deze krijgslist niet, maar wel die van de openbare mening in Azië. Daar geldt dat als het verraad, waarvoor men 'ver in de geschiedenis terug moet gaan om iets dergelijks te vinden'. Maar hier in Europa begrijpt men dat zo niet — als 't om maar - Algerijnen gaat.

En is 28 maart 1830 ver terug? Toen liet onze generaal De Kock de Javaanse vorstenzoon Diponegoro, de leider van de Javaanse vrijheidsoorlog die sinds 1825 woedde, bij zich komen om te onderhandelen — liet hem gevangen nemen en verbannen.

Het Javaanse voorval is aan het Hongaarse identiek. Het verraad in de historie blijkt een verraderlijke historie.

Het front wordt breder

Ruim honderd Nederlanders die in het openbare leven een rol spelen hebben zich tot de K.V.P., de P.v.d.A., de A.R., C.H. en de St. Ger. Partij gewend met het volgende adres in zake Nieuw-Guinea.

Met verontrusting hebben wij geconstateerd, dat het vraagstuk van de bepaling der betrekkingen tussen Nederland en West-Nieuw-Guinea noch van de zijde der regering, noch van die der volksvertegenwoordiging, noch van die der politieke partijen de kritische aandacht ontvangt, die het verdient.

In bijzondere mate heeft ons verontrust, dat de politieke partijen — met uitzondering van de Communistische Partij Nederland — zich bij gelegenheid van de jongste verkiezing van leden der Tweede Kamer nauwelijks met de Nieuw-Guinea-kwestie beziggehouden hebben, en dat de grondwetswijziging, die tot vermelding van Nederlands Nieuw-Guinea als deel van het Koninkrijk geleid heeft, tot stand gekomen is zonder dat door openbare gedachtenwisseling het belang dezer aangelegenheid in het volle licht is komen te staan.

Wij voelen ons gedrongen om aan onze verontrustheid uiting te geven, omdat wij telkens weer ervaren, dat vele Nederlanders van verschillende godsdienstige en politieke richting het standpunt, dat de Regering, de volksvertegenwoordiging en de meeste politieke partijen ter zake innemen, en wel zonder dat naar buiten veel van voorafgaande bezinning op haar vele facetten blijkt, noch delen, noch zelfs begrijpen. Op de vraag, welke status West-Nieuw-Guinea behoort te hebben, kunnen ondergetekenden geenszins allen een duidelijk antwoord geven, laat staan, dat zij zich op alle andere aspecten van het Nieuw-Guinea-vraagstuk bezonnen zouden hebben. Wij zijn ons echter allen er van bewust, dat Nederland ten deze staat voor een ernstig en acuut probleem, een probleem, hetwelk de verhouding van ons land tot Indonesië raakt, invloed oefent op de positie van Nederland in de volkerengemeenschap en haar organen, en in ons land vanwege zijn economische en ethische implicaties een gevoel van malaise te voorschijn roept.

Ook naar onze mening is het belang van de inheemse bevolking van Nieuw-Guinea iets, waarmee men bij de bepaling van de status van het land in zeer hoge mate rekening heeft te houden. Wij stellen er prijs op in dit verband te verklaren, dat wij aan de bereidheid van de in Nieuw-Guinea werkende Nederlanders om vóór alles het belang der bevolking te dienen niet twijfelen, en dat wij voor niemand onder-

doen in waardering voor hetgeen zij tot stand brengen. De opvatting echter, dat voortzetting van het Nederlandse bewind over Nieuw-Guinea in zijn huidige vorm haar rechtvaardiging vindt in een zedelijke roeping, wijzen wij af. Integendeel, wij betwijfelen, of het officiële Nederlandse standpunt politiek houdbaar en het vasthouden er aan moreel te verantwoorden is, hoewel wij deze twijfel niet allen op dezelfde grond koesteren en ten aanzien der alternatieven niet eenstemmig zijn.

Het Nieuw-Guinea-vraagstuk is niet een van die vraagstukken van politieke aard, waaromtrent in Nederland de meningen volledig uitgekristalliseerd zijn. Om allerlei redenen echter is meningsvorming thans urgent, hoe moeilijk zij ook wegens de gecompliceerdheid van het vraagstuk te bereiken is. Naar onze mening zou het aanbeveling verdienen om een veelzijdige en diepgaande studie van het vraagstuk toe te vertrouwen aan een commissie, waarin verschillende politieke partijen vertegenwoordigd zijn en waarin tevens deskundigen (op het terrein van de problematiek der technisch onderontwikkelde gebieden, op dat van bestuursbeleid en -administratie, op dat der internationale betrekkingen en organisatievormen, op dat der economie en dat der sociale zorg en godsdienstige verzorging enz.) zitting hebben, omdat wij te doen hebben met een nationaal vraagstuk, waarmee wij niet in het reine zullen komen, indien wij traditionele wegen bewandelen.

Wij veroorloven ons daarom U het verzoek te doen om, in samenwerking met andere politieke partijen, zulk een gemengde commissie in het leven te roepen en haar opdracht en mogelijkheid te geven om op niet te lange termijn een openbaar of voor publicatie bestemd rapport uit te brengen, waarin het Nieuw-Guinea-vraagstuk geanalyseerd wordt en advies wordt gegeven omtrent de voor Nederland en Nieuw-Guinea meest wenselijke gedragslijn.

w.g. Prof. dr. G. C. Heringa, mej. mr. W. M. W. van Lanschot, ds. S. J. Popma, prof. mr. J. J. M. van der Ven.

Wij hebben, de beperkte ruimte ten spijt, dit stuk in zijn geheel afgedrukt, omdat dat, voorzover ons bekend, nergens elders gebeurd is — typerend genoeg overigens — en de inhoud ons belangrijk genoeg voorkomt om voor het nageslacht te worden bewaard.

Wij verheugen ons uiteraard in deze verbreding van het front, waarop wij met een kleine groep gelijkgezinden al sinds meer dan tien jaar nu als vereenzaamde wachtposten hebben gestaan, het front van hen die er op aandringen uit de failliete inboedel van het kolonialisme te

redden wat er nog te redden valt en van de 'ereschuld' nog af te doen wat er nog af te doen valt. Doch die juist daarom overtuigd zijn dat zulks zeker niet uit de poging kan bestaan de resten van dat kolonalisme, onder welk mom dan ook, te handhaven.

Wij betreuren het ook niet al te zeer dat de initiatiefnemers van dit rekwest er blijkbaar niet in geslaagd zijn, ook ons en de anderen die allang van die mening zijn, op een enkele uitzondering na te bereiken. „Getrennt marschieren" is nog altijd verantwoord. Op voorwaarde dan dat er een 'vereint schlagen' op volge.

Jammerlijk slot

In ons novembernummer van '56, blz. 665, hebben wij onder de titel: 'het etgroen van de tramstaking' het door een vijftigtal vooraanstaande Amsterdammers aan de gemeenteraad gezonden adres opgenomen, waarin er op werd aangedrongen de ontslagen tramstakers weer in gemeentedienst op te nemen.

Gedateerd 30 november ontving prof. Donkersloot die het stuk gestuurd had het volgende summiere bescheid, ondertekend door burgemeester en secretaris:

'Naar aanleiding van het door U en anderen aan de Gemeenteraad op 10 oktober 1956 gezonden adres, houdend het verzoek, de wegens de staking in maart/april 1955 ontslagen gemeenteambtenaren wederom in gemeentedienst aan te stellen, berichten wij U, dat de Gemeenteraad in zijn vergadering van 31 oktober 1956 heeft besloten, dit adres voor kennisgeving aan te nemen.'

Jammerlijk slot voor een tragedie die naar klassieke trant met een katharsis, een loutering van het gemoed, en niet met een uitgeblazen nachtkaars behoort te eindigen. Jammerlijk slot ook voor de ambtstermijn van de burgemeester die, toen hij tien jaar geleden zijn ambt aanvaardde zeker niet gedacht zal hebben dat het overbrengen van deze trieste boodschap een van zijn laatste ambtsdaden zou moeten zijn.

EX LIBRIS

DR. ERNST JONES, *Sigmund Freud's leven en werk,* Wereld-Bibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1956, 362 bl.

In '53 verscheen het eerste deel van de lang verwachte levensbeschrijving van Freud, geschreven door zijn leerling Jones, die zelf een vermaard psychiater in Engeland is. De verwachtingen werden niet teleurgesteld. Onder de geleerden-biografieën belooft Jones' werk een vooraanstaande plaats te zullen innemen. Allereerst doordat hij er tot dusver op bizonder gelukkige wijze in geslaagd is het voornemen tot uitvoering te brengen — de kerntaak inderdaad bij het beschrijven van een man van wetenschap — waarvan hij in zijn woord vooraf getuigt, n.l. de ontwikkeling van Freud's denkbeelden in verband te brengen met diens levenservaringen en persoonlijkheid. Maar niet minder, omdat hij van zijn bevindingen in dit opzicht een boek gemaakt heeft dat een ieder die in zijn medemensen belangstelt van begin tot eind geboeid zal lezen. En zeker als het een medemens geldt die zoveel voor zijn medemensen gedaan heeft.

Dat eerste deel behandelt de eerste vier-en-veertig jaar van Freud's leven, de jaren van vorming en de grote ontdekkingen (1856—1900), zoals de ondertitel van de Nederlandse vertaling luidt. Het Engelse origineel heeft inplaats van die ondertitel een motto van Tiresias: „en de waarheid zeggen die misschien niemand geloven zal".*) Had de vertaler de moeite genomen even na te slaan wie deze Tiresias geweest is, hij zou, denken wij, dat op zichzelf reeds hier zo buitengemeen toepasselijke woord niet hebben weggelaten. Tiresias immers was de befaamde Thebaanse waarzegger, volgens een der mythen door de goden met verlies van het licht zijner ogen gestraft omdat hij de geheimen der goden aan de mensen geopenbaard zou hebben, dezelfde ook die volgens een ander verhaal in de geschiedenis van Oedipus de waarheid aan het licht bracht. En kan de betekenis van Freud wel kernachtiger worden samengevat? Heeft ook hij niet een waarheid gesproken die in de beginne althans niemand geloven wilde, ook hij niet een geheim omtrent de mensen aan de mensen geopenbaard en ook hij tenslotte niet de waarheid in de geschiedenis van Oedipus aan het licht gebracht?

Het is hier intussen de plaats niet over het werk zelf uit te wijden. Wij moeten volstaan met de lezer op te wekken het ter hand te nemen: hij zal er geen spijt van hebben zolang niet de behoefte aan inzicht en het vermogen tot genot in hem gestorven zijn. Hij kan het intussen evengoed deze vertaling van Per Olafson doen. Even goed of zelfs beter, want de lectuur vergt enige inspanning die men niet nodeloos behoeft te vergroten door een vreemde taal. Onze bezwaren tegen de vertaling zijn immers slechts gering in aantal en slechts op één punt van belang. Als we ze hier noemen is het in de hoop dat spoedig een tweede druk er profijt van kan trekken. Het „ideeën" (blz. 188), Engels „ideas", kunnen wij beter door „voorstellingen" vervangen. Niemand immers, zelfs Meynert niet, heeft ooit zo mechanisch gedacht dat ideeën in de zin van gesystematiseerde en complexe „denkbeelden" als gehecht aan bepaalde hersencellen moesten wor-

*) De editie van Basie Books, Inc., die voor de vertaling gebruikt werd, heeft dit motto niet (noot van de uitgever).

den gedacht. „Incidenteel" (blz. 195) beter: „toevallig" in dit verband. Ernstiger is dat de Nederlandse editie het register mist dat het oorspronkelijk wel heeft. Want al hebben we hier dan met een uitermate leesbaar boek te maken, het blijft toch ook een wetenschappelijk werk. D.w.z. de lezer moet toch in staat zijn om, laat ons zeggen, Freud's verhouding tot Breuer nog eens op zichzelf te beschouwen en hoe zal hij de ruim dertig plaatsen waarop in dit boek van Freud's mentor en vakgenoot sprake is kunnen terugvinden zonder hulp van een bladwijzer? Wij betreuren dit verzuim te meer, omdat het zou kunnen zijn, dat hierdoor het debiet van de vertaling ten gunste van het origineel zou verkleinen en dat zou ons spijten, zowel om de vele arbeid die in de vertaling steekt als om het loffelijk initiatief van de W.B. voor dit boek, dat voorlopig de Freud-biografie zal blijven, ook het Nederlandse publiek te winnen. J. R.

Pers, propaganda en openbare mening. Een bundel opstellen door vrienden en leerlingen aangeboden aan prof. dr. Kurt Baschwitz ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag op 2 februari 1956, H. E. Stenfert Kroese N.V., Leiden, 191 blz.

In tegenstelling tot andere feestbundels waarvoor zich alleen een kleine kring van vakgenoten interesseert, hebben wij hier met een boek te maken, waarin ook een breder publiek belang zal stellen, aangenomen dat er door middel van de pers voldoende propaganda voor gemaakt wordt om de openbare mening te bereiken. De luttele regels, die hier volgen, willen daartoe een bescheiden bijdrage leveren.

De samenstellers hebben gebroken met de in deze gevallen gewoonlijk alfabetische rangorde der auteurs. En dat is goed. Na een 'ter inleiding' van Baschwitz' Nijmeegse ambtgenoot Slichting volgen eerst de historische bijdragen. Prof. Forbes ontdekte een nieuwe kant aan het steeds veelzijdiger wordende vak dat men perswetenschap, publicistiek of ook wel de theorie der massa-communicatie noemt. Hij vertelt nl. op onderhoudende wijze over 18e en 19e eeuwse populair-wetenschappelijke voorlichting. Hoe levendig — en betrouwbaar — die kon zijn, leert ons een uitvoerig citaat uit de 'Conversations on chemistry' van Jane Marcet van 1805, een der best geslaagde specimina van het genre.

De bekende Belgische historicus Th. Luyckx schrijft over de Orangistische pers in België van 1830—1842. Het is een grondige studie geworden van het pas langzamerhand verblekende Groot-nederlandse ideaal in Vlaamse, maar nog Franstalige liberale bourgeoiskringen. De 'Messager de Gand' die deze boodschap het langst volhield, verdween niet voor de laatste dag van 1856, al dient men er wel bij te weten dat zij haar bestaan alleen zo lang kon rekken door steun uit het Noorden.

D. H. Couvée voert ons weer iets verder in de geschiedenis terug door te schrijven over de 'Nieuwsgaring van de eerste courantiers'. Om de vraag hoe deze tot stand kwam te beantwoorden heeft de schrijver de jaargang 1624 van een aantal in Amsterdam, Antwerpen, Frankfurt a. Main, Berlijn en Hamburg verschijnende kranten onderzocht. Als resultaat van zijn onderzoek stelt de schrijver dat er reeds zoveel samenwerking en uitwisseling onder de courantiers bleek te bestaan, 'dat het ontstaan van persbureaus — die in het midden der vorige eeuw opkwamen — 'als de lo-

gische voortzetting van deze ontwikkeling kan worden gezien'. Historisch is ook het opstel van H. Daalder over de strijd van de 'Press Lords' tegen Stanley Baldwin als leider der conservatieven in de jaren 1929—'31. Het stuk is o.a. van belang omdat het impliciet de veel voorkomende maar onjuist gebleken mening bestrijdt als zou 'de' pers maar iets behoeven te willen om het ook te zien gebeuren. Zó eenvoudig blijkt het nooit.

Met de historie, maar dan met de hedendaagse houden ook de artikelen van P. N. Devolder, Maarten Schneider, J. Barents en J. Presser zich bezig. De eerste bespreekt 'Strategie en tactiek van de communistische propaganda', de tweede vergelijkt politieke propaganda in het algemeen in heden en verleden, Barents' bijdrage is een ironisch-wijze bespiegeling over de snelheid en alomvattendheid van de moderne communicatie-middelen waarvan die beide eigenschappen de ermee bedoelde 'efficiency' wel eens in het tegendeel zouden kunnen doen omslaan. Presser tenslotte zet zijn elders begonnen studie over het negervraagstuk in de Verenigde Staten hier voort met een analyse van het 'report on the South. The integration issue', bijvoegsel van de N.Y. Times van 13 maart 1956. Schrijver constateert met voldoening dat de verhoudingen ginds wezenlijk aan het verschuiven zijn.

Wanneer wij van de zes verdere bijdragen niet reppen, wil dat niet zeggen dat zij zonder belang zijn, slechts dat de ruimte ons geen verdere uitweiding toestaat. Al met al een bundel waar de jubilaris trots op kan zijn, die niet de eerste pionier van dit vak ten onzent was, maar wel degeen die de tenten zijner voorgangers door een soliede barak heeft vervangen.

J. R.

INHOUD

blz.

Catharina van der Linden, Voor de berenjacht 2

N. A. Donkersloot, Is de Derde Weg de gevaarlijkste? 5

Henriëtte Mooy, Volmaakt Verleden Tijd? 17

S. Vestdijk, Chopin, of het boudoir en zijn rechtvaardigingen . . 26

F. van der Kooi, Op ziekenbezoek 41

Helma Wolf-Catz, Een verlichte vrouw 44

H. A. C. Roem, De zin van het schrijverschap 53

Kort Bestek 56

Ex Libris 62

Studenten:

AANSTONDS UW PROMOTIE!

Denkt tijdig aan een degelijke verzorging en uitvoering van uw

PROEFSCHRIFT

De drukkerij der Wereldbibliotheek belast zich gaarne met uw opdracht.

Vraagt vrijblijvend offerte aan:

N.V. WERELDBIBLIOTHEEK
Adm. de Ruyterweg 545
Amsterdam-W. Tel. 84512/82555

Zo juist verschenen:

MICHEL SEUPHOR:

PIET MONDRIAN

Het eerste grote standaardwerk (in de Engelse taal) over deze internationaal beroemde schilder, wiens opvattingen o.a. de moderne bouwkunst in grote mate hebben beinvloed. Het werk is aangevuld met een bijlage van 32 blz. in de Nederlandse taal van die citaten in "De Stijl" die in deze editie in het Engels vertaald zijn.

444 blz., honderden zwart-wit illustraties, 35 reprodukties in kleur, gebonden f 59.—

PICASSO:

GRAFIEK

Ieder die belang stelt in de hedendaagse kunststromingen zal dit boek over de deze 20ste-eeuwse titan willen bezitten.

168 gravures vanaf zijn eerste etsen uit 1899 tot de huidige tijd, met inleiding van Bernhard Geiser. Gebonden f 24.50

UITGEVERIJ CONTACT AMSTERDAM

Verkrijgbaar bij de erkende boekhandelaren

VERZAMELBANDEN

JAARGANG 1956

Voor hen, die de losse afleveringen van dit tijdschrift tot een gebonden boek willen verenigen, zijn losse linnen banden met bestempeling verkrijgbaar à *f* 1.60 (België frs 22.50). Bestellingen dienen vóór 31 januari 1957 schriftelijk opgegeven te worden aan uw boekhandelaar of aan de administratie van de Wereldbibliotheek N.V., Admiraal de Ruyterweg 545, Amsterdam-West.